DISCLAIMER: The translated judgement in vernacular language is meant for the restricted use of the litigant to understand it in his/ her language and may not be used for any other purpose. For all practical and official purposes, the English version of the judgement shall be authentic and shall hold the field for the purpose of execution and implementation.

અહેવાલપાત્ર

ભારતની સર્વોચ્ચ અદાલતમાં

દિવાની અપીલકીય હકૂમત

સિવિલ અપીલ નંબર ૧૦૩૭૩–૧૦૩૭૪/૨૦૧૦

ગુજરાત રાજ્ય અને અન્યો વગેરે ....અપીલકર્તા(ઓ)

વિરુદ્ધ

જયેશભાઈ કાનજીભાઈ કાલથિયા વગેરે ....સામાવાળા(ઓ)

ચુકાદો

એ. કે. સિકરી, ન્યાયમૂર્તિ

ભારતના બંધારણના અનુચ્છેદ ૨૨૬ હેઠળ ગુજરાતની વડી અદાલતમાં બે રિટ અરજીઓ દાખલ કરવામાં આવી હતી. એક રિટ અરજી એક જ વ્યક્તિ (અહીં સામાવાળા) દ્વારા દાખલ કરવામાં આવી હતી, જેની સાથે આંબોલી ગામે, તાલુકા કામરેજ, સુરત ખાતે ચોક્કસ

વિસ્તારમાંથી પસાર થતી તાપી નદીમાંથી સામાન્ય રેતી કાઢવા, એકત્રિત કરવા, અને દૂર કરવા માટે એક વર્ષનો કરાર કરવામાં આવ્યો હતો. રેતી ખાણ અને ખનિજ હોવાથી, રાજ્ય સરકારને આવા ભાડાપટ્ટાઓ આપવા માટે અધિકૃત કરવામાં આવી છે. રેતીના ઉત્ખનન બાદ, તેનો એક ભાગ ફ્લાય એશ ઉમેરીને આગળની પ્રક્રિયાને આધિન રાખવામાં આવ્યો હતો અને બાકીનો ભાગ ગુજરાત રાજ્યની બહાર રેતી તરીકે વેચવામાં આવ્યો હતો. બીજી અરજી દસ અરજદારો (બીજી અપીલમાં સામાવાળાઓ) દ્વારા દાખલ કરવામાં આવી હતી. તેઓ પટેદારો પાસેથી નદીની સામાન્ય રેતીની ખરીદી કર્યા પછી તેના પર પ્રક્રિયા કરવાના વ્યવસાયમાં છે. આ પ્રક્રિયામાં ફ્લાય એશને આઈએસ–ઝોન–૨–રેતીમાં રૂપાંતરિત કરવા માટે તેને ધોવા, સાફ કરવા અને મિશ્રિત કરવાનો સમાવેશ થાય છે, જે પછી તેને કોઈ બ્રાન્ડ નામ હેઠળ ૫૦ કિગ્રાના થેલામાં વેચવામાં આવે છે. આ સામાવાળાઓ તે રેતીને મહારાષ્ટ્ર રાજ્યમાં બિલ્ડરોને પૂરી પાડે છે.

૨) ઉપરોક્ત હકીકતો પરથી સ્પષ્ટ છે કે, રેતી, પ્રક્રિયા કર્યા બાદ, ગુજરાત રાજ્યની બહાર વેચવામાં આવે છે. રિટ અરજીઓમાં ઉઠાવવામાં આવેલ વાંધો મે ૦૪, ૨૦૧૦ના ઠરાવ નં. જીએમઆર–૧૦૨૦૧૦–૧–એસ–સીએચએચ ની સામે હતો, જે મુજબ તમામ પટેદારો, સંગ્રહકર્તાઓ, વેપારીઓ અને નિકાસકારોને ગુજરાત રાજ્યના વિસ્તારોમાંથી ઉત્ખનન

કરેલી સામાન્ય રેતીના રાજ્ય અથવા દેશની બહાર પરિવહન કરીને દેશની અંદરના અન્ય રાજ્યોમાં અથવા અન્ય દેશોમાં નિકાસ પર પ્રતિબંધ મૂકવામાં આવ્યો હતો. જ્યારે આ રિટ અરજીઓ વિચારણા હેઠળ હતી ત્યારે, ગુજરાત સરકારે જૂન ૧૧, ૨૦૧૦ના રોજ એક જાહેરનામું બહાર પાડ્યું હતું, જેમાં તાત્કાલિક અસરથી નિયમ ૪૪–બીબી દાખલ કરીને ગુજરાત ગૌણ ખનિજ (સુધારા) નિયમો, ૨૦૧૦ બનાવીને ગુજરાત ગૌણ ખનિજ નિયમો, ૧૯૬૬માં સુધારો કરવામાં આવ્યો હતો. આ સુધારો ખાણ અને ખનીજ (વિકાસ અને નિયમન) અધિનિયમ, ૧૯૫૭ (હવે પછી અહીં 'એમએમડીઆર અધિનિયમ' તરીકે ઓળખવામાં આવે છે)ની કલમ ૨૩–સી સાથે વંચાણે લેતા કલમ ૧૫ હેઠળ આપવામાં આવેલી સત્તાઓનો કથિત ઉપયોગ કરીને કરવામાં આવ્યો હતો. નિયમ ૪૪–બીબી દ્વારા, ગુજરાત રાજ્યની સરહદ પાર રેતીની અવરજવર પર પ્રતિબંધ મૂકવામાં આવ્યો હતો. નિયમ ૪૪–બીબી નીચે મુજબ છે:

> "રાજ્યની સરહદ પાર રેતીની અવરજવરને મંજૂરી આપવામાં આવશે નહીં. જો કોઈ વાહન, અધિકૃત રોયલ્ટી પાસ અથવા ડિલિવરી ચલણ સાથે પણ, પડોશી રાજ્યમાં રેતીનું પરિવહન કરતું મળી આવે છે તો તેને અધિનિયમ અને તે હેઠળ બનાવેલા નિયમોનું ઉલ્લંઘન ગણવામાં આવશે અને તેમાં નિર્દિષ્ટ દંડની જોગવાઈઓ લાગુ પડશે."

૩) ત્યારબાદ બે મહિનાની અંદર, એટલે કે ઓગસ્ટ ૨૬, ૨૦૧૦ના રોજ, ગુજરાત રાજ્યએ ગુજરાત ગૌણ ખનિજ નિયમો, ૧૯૬૬ને રદ કરવા માટે

ગુજરાત ગૌણ ખનિજ છૂટછાટ નિયમો, ૨૦૧૦ને પણ જાહેર કર્યા. નવા નિયમોના નિયમ ૭૧ની અસર નિયમ ૪૪–બીબી જેવી જ હતી અને તે નીચે મુજબ છેઃ

> "**નિયમ ૭૧. સરહદ પાર રેતીના પરિવહન પર પ્રતિબંધ.**
> – રાજ્યની સરહદ પાર રેતીની અવરજવરને મંજૂરી આપવામાં આવશે નહીં. જો કોઈ વાહન અધિકૃત રોયલ્ટી પાસ અથવા ડિલિવરી ચલણ સાથે પણ પડોશી રાજ્યમાં રેતીનું પરિવહન કરતું મળી આવે છે, તો તેને અધિનિયમ અને તે હેઠળ બનાવેલા નિયમોનું ઉલ્લંઘન ગણવામાં આવશે અને તેમાં નિર્દિષ્ટ કરાયેલી, માંડવાળ સિવાય, દંડાત્મક જોગવાઈઓ લાગુ પડશે."

૪) આ કારણે સામાવાળાઓએ રિટ અરજીઓમાં સુધારો કર્યો હતો, જેમાં સુધારા નિયમોના નિયમ ૪૪–બીબી તેમજ છૂટછાટ નિયમોના નિયમ ૭૧ની સામે વાંધો ઉઠાવવાનો સમાવેશ કરાયો હતો. વડી અદાલતે, વાદગ્રસ્ત ચુકાદા દ્વારા, રિટ અરજીઓને મંજૂરી આપી છે અને ઉપરોક્ત નિયમોને સતા બાહ્યે હોવાના આધાર પર રદ કરી દીધા છે કે રાજ્ય સરકારની નિયમ બનાવવાની સત્તા રાજ્ય સરકારને ખનીજની અવરજવર પર સીધા પ્રતિબંધ મૂકતા નિયમો બનાવવા માટે અધિકૃત કરતી નથી અને અધિકૃત કરવા માટે લંબાવી શકાતી નથી, જેથી બંધારણના અનુચ્છેદ ૩૦૧ દ્વારા બાંયધરી આપવામાં આવેલી સ્વતંત્રતામાં અવરોધ આવે. અહીં એ જાતે જ નોંધવું જોઈએ કે આંધ્ર પ્રદેશ વડી અદાલતની **સી. નારાયણ રેડ્ડી અને**

વગેરે વિરુદ્ધ કમિશ્નર, **પંચાયત રાજ અને ગ્રામીણ રોજગાર આયુક્ત, એ.પી., હૈદરાબાદ અને અન્યો** (એઆઇઆર ૨૦૦૪ એપી ૨૩૪)ની ખંડપીઠે વિપરીત અભિપ્રાય લીધો હતો. તેવી જ રીતે, મદ્રાસ વડી અદાલતે પણ **ડી. શિવકુમાર** વિરુદ્ધ **તમિલનાડુ સરકાર** (રીટ અરજી નંબર ૨૩૩૧૭/૨૦૦૮ અને ૨૪૨૧૧/૨૦૦૮) કેસમાં આંધ્ર પ્રદેશ વડી અદાલતની જેમ જ દૃષ્ટિકોણ રાખીને એપ્રિલ ૨૭, ૨૦૦૯ના રોજ ચુકાદા દ્વારા આ મુદ્દે નિર્ણય લીધો હતો. જો કે, આ વિવાદિત ચુકાદામાં ગુજરાત વડી અદાલત આંધ્ર પ્રદેશ અને મદ્રાસ વડી અદાલતોથી અલગ પડે છે. વડી અદાલતોના વિરોધાભાસી અભિપ્રાયને ધ્યાનમાં રાખીને, આ કેસમાં રજા મંજૂર કરવામાં આવી હતી. આ રીતે તાત્કાલિક અપીલો સુનાવણી માટે આખરે આ અદાલત પાસે આવી હતી.

૫) આગળ વધતા પહેલા, અમે એમએમડીઆર કાયદાની યોજનાને વ્યાપક રીતે પુનરાવર્તિત કરવા માંગીશું, કારણ કે તે ગૌણ ખનિજોના નિયમન સાથે સંબંધિત છે અને ગૌણ ખનિજોના સંદર્ભમાં કેન્દ્ર સરકાર દ્વારા રાજ્ય સરકારોને સોંપવામાં આવેલી સત્તાઓ છે. આ જ પરીપેક્ષ્યમાં, અમે એમએમડીઆર કાયદાની સંબંધિત જોગવાઈઓની નોંધ લેવાની પણ દરખાસ્ત કરીએ છીએ.

૬) સંસદ દ્વારા સંઘ એટલે કે કેન્દ્ર સરકારના નિયંત્રણ હેઠળ ખાણોના નિયમન અને ખનિજોના વિકાસ માટે એમએમડીઆર કાયદો ઘડવામાં આવ્યો છે. કલમ ૨ એ શરત સાથે આ અસરની ઘોષણા કરે છે કે જાહેર હિતમાં એ અનુકૂળ છે કે સંઘે ખાણોનું નિયમન અને ખનીજોનો વિકાસ અધિનિયમમાં કરેલી જોગવાઈઓ મુજબ તેના નિયંત્રણ હેઠળ લેવું જોઈએ. આ કારણથી જ જ્યાં સુધી ખાણોના નિયમન અને ખનિજોના વિકાસની વાત છે ત્યાં સંઘે નિયંત્રણ લીધું છે. આ નિયંત્રણનો અમલ કરવા, કોઈ પણ વ્યક્તિ દ્વારા કોઈ પણ વિસ્તારમાં કેન્દ્ર સરકારની પરવાનગી સિવાય પ્રાથમિક તપાસ અથવા ખાણકામની કામગીરીને મંજૂરી હોતી નથી. એમએમડીઆર અધિનિયમ અને તે હેઠળ બનાવેલા નિયમો (કલમ ૪)ની જોગવાઈઓ સિવાય પરિવહન અથવા સંગ્રહ પર પણ પ્રતિબંધ છે.

૭) એમએમડીઆર અધિનિયમની કલમ ૧૩ કેન્દ્ર સરકારને ખનિજોના સંદર્ભમાં નિયમો બનાવવાની સત્તા આપે છે.

૮) ઉપર મુજબ એ જાણવા મળે છે કે જ્યાં સુધી લઘુ ખનિજોની વાત છે, રાજ્ય સરકારને મર્યાદિત સત્તાઓ આપવામાં આવી છે કારણ કે એમએમડીઆર અધિનિયમની કલમ ૧૫ હેઠળ રાજ્ય સરકાર ગૌણ ખનિજોના સંદર્ભમાં

નિયમો બનાવવા માટે અધિકૃત છે. આ કલમના સંબંધિત ભાગો નીચે મુજબ છેઃ

> **"૧૫.રાજ્ય સરકારોની ગૌણ ખનિજોના સંદર્ભમાં નિયમો બનાવવાની સત્તા.**– (૧) રાજ્ય સરકાર સત્તાવાર રાજપત્રમાં જાહેરનામા દ્વારા ગૌણ ખનિજોના સંદર્ભમાં ખાણ ભાડાપટ્ટા, ખનન ભાડાપટ્ટા અથવા અન્ય ખનિજ છૂટછાટોની મંજૂરીનું નિયમન કરવા અને તેની સાથે જોડાયેલા હેતુઓ માટે નિયમો બનાવી શકે છે.
>
> (૧એ) વિશેષ રીતે અને ઉપરોક્ત સત્તાનો વ્યાપ પૂર્વગ્રહ વિના, આવા નિયમો નીચેની તમામ અથવા કોઈપણ બાબતો માટે જોગવાઈ કરી શકે છે, જેમ કે –
>
> xx xx xx
>
> (ડી) જે નિયમો મુજબ અને શરતોને આધિન અને સત્તા કે જેના દ્વારા ખાણ ભાડાપટ્ટા, ખનન ભાડાપટ્ટા અથવા અન્ય ખનિજ છૂટછાટોની મંજૂરી આપી શકાય અથવા નવીકરણ કરી શકાય;
>
> xx xx xx
>
> (ઓ) અન્ય કોઈ બાબત કે જેને નિર્ધારિત કરવાની હોય અથવા કરી શકાય.
>
> xx xx xx

૯) ખાણ અને ખનીજ (નિયમન અને વિકાસ) સુધારા અધિનિયમ, ૧૯૯૯ (નંબર ૩૮/૧૯૯૯) દ્વારા આ અધિનિયમમાં સુધારો કરવામાં આવ્યો હતો, જે ડિસેમ્બર ૧૮, ૧૯૯૯થી અમલમાં આવ્યો હતો. આ સુધારા અધિનિયમ દ્વારા, કલમ ૪(૧ક), કલમ ૨૩–ક અને કલમ ૨૩–ગ

દાખલ કરાઈ હતી. અમે ઉદ્દેશો અને કારણોના નિવેદન સાથે આ કલમોને ફરીથી રજૂ કરવા માંગીએ છીએ જેણે વિધાનસભાને આ જોગવાઈઓ દાખલ કરવા માટે પ્રેરિત કરીઃ

"

ઉદ્દેશો અને કારણોનું નિવેદન

ખાણ અને ખનીજ (નિયમન અને વિકાસ) અધિનિયમ, ૧૯૫૭ પેટ્રોલિયમ અને કુદરતી ગેસ સિવાયના ખનિજોના નિયમન અને વિકાસની જોગવાઈ કરે છે. ડિસેમ્બર ૧૯૯૬માં યોજાયેલી રાજ્ય મંત્રીઓ/ખાણ અને ભૂસ્તરશાસ્ત્રના સચિવોની પરિષદમાં લેવામાં આવેલા નિર્ણયોના પરિણામે, ખાણ મંત્રાલયના તત્કાલીન સચિવની અધ્યક્ષતામાં ફેબ્રુઆરી ૧૯૯૭માં એક સમિતિ, જે રાજ્ય સરકારોને, અન્ય બાબતોની સાથે, આશાસ્પદ પરવાનાઓ અને ખનન પટાઓના નવીકરણ કરવા અને સંબંધિત મંજૂરીઓ આપવાની સતા અંગે અને આ બાબતે વિલંબ ઘટાડવા માટેના પગલાં સુચવવા, ખનિજોના નિયમન અને વિકાસને સંચાલિત કરતા પ્રવર્તમાન કાયદાઓ અને પ્રક્રિયાઓની સમીક્ષા કરવા જેથી તેઓ બદલાયેલી નીતિઓ સાથે વધુ અનુરુપ બને અને ગેરકાયદેસર ખાણકામને રોકવા માટેના પગલા સૂચવવાની ભલામણો કરે તે માટેની રચના કરવામાં આવી હતી. સમિતિએ પોતાના અહેવાલમાં રાજ્ય સરકારોને સત્તાઓ સોંપવા, પ્રક્રિયા સરળ બનાવવા, વગેરે અંગે વ્યાપક ભલામણો કરી હતી, જે રાજ્યો અને સંભવિત રોકાણકારોને પડતી સમસ્યાઓને હળવી કરવામાં ઘણી મદદ કરશે, સાથે જ ખાસ કરીને ખનન ઉદ્યોગના હિતો અને સામાન્ય રીતે રાષ્ટ્રીય હિતને અકબંધ રાખશે. સમિતિની ભલામણો પર કાળજીપૂર્વક વિચારણા કર્યા પછી, સરકારે ખાણ અને ખનીજ (નિયમન અને વિકાસ) અધિનિયમ, ૧૯૪૯માં સુધારો કરવાનો નિર્ણય લીધો છે.

૨. કેટલાક કરવાના થતા વધુ મહત્વપૂર્ણ સુધારાઓ નીચે મુજબ છેઃ

xx xx xx

(iii) ગેરકાયદેસર ખનનને રોકવા માટે અધિનિયમની યોગ્ય જોગવાઈઓ સિવાય પરિવહન અથવા સંગ્રહ અથવા કોઈપણ ખનીજના પરિવહન અથવા સંગ્રહ માટે કારણભૂત કોઈપણ બાબત પર પ્રતિબંધ મૂકતી નવી જોગવાઈ અધિનિયમમાં ઉમેરવાની દરખાસ્ત કરવામાં આવી છે. વધુમાં, અધિનિયમની પ્રસ્તાવિત નવી જોગવાઈની જોગવાઈઓના ઉલ્લંઘનને દંડનીય બનાવી આવરી લેવાં સદરહુ અધિનિયમમાં સુધારો પ્રસ્તાવિત કરવામાં આવ્યો છે. સદરહુ અધિનિયમ હેઠળ જપ્ત કરાયેલી કોઈ પણ વસ્તુ અદાલતના આદેશો હેઠળ જપ્ત થવા પાત્ર છે તેવું સુચવતી જોગવાઈને ઉમેરવાનું પણ પ્રસ્તાવિત કરવામાં આવ્યું છે. ખનિજોના ગેરકાયદેસર ખનન, પરિવહન અને સંગ્રહને રોકતા અને તેની સાથે જોડાયેલા હેતુઓ માટે નિયમો બનાવવા રાજ્ય સરકારોને સતા આપવા એક નવી કલમ ઉમેરવાની પ્રસ્તાવના કરવામાં આવી છે.

<u>કલમ ૪(૧એ)</u>

આ અધિનિયમની જોગવાઈઓ અને તે હેઠળ બનાવેલા નિયમો સિવાય કોઈ પણ વ્યક્તિ કોઈ પણ ખનીજનું પરિવહન અથવા સંગ્રહ અથવા પરિવહન અથવા સંગ્રહનો પ્રયાસ કરી શકશે નહીં.

<u>કલમ ૨૩–સી</u>

(૧) રાજ્ય સરકાર, સત્તાવાર રાજપત્રમાં જાહેરનામા દ્વારા, ખનિજોના ગેરકાયદેસર ખનન, પરિવહન અને સંગ્રહને રોકવા અને તેની સાથે જોડાયેલા હેતુઓ માટે નિયમો બનાવી શકે છે.

(૨) વિશેષ રીતે અને ઉપરોક્ત સત્તાની વ્યાપકતા પ્રત્યે પૂર્વગ્રહ રાખ્યા વિના, આવા નિયમો નીચેની તમામ અથવા કોઈ પણ બાબત માટે જોગવાઈ પૂરી પાડે છે, જેમ કેઃ–

(એ) પરિવહન હેઠળના ખનિજોની તપાસ માટે ચેક–પોસ્ટની સ્થાપના;

(બી) પરિવહન કરવામાં આવી રહેલા ખનીજના જથ્થાને માપવા માટે વજન–પુલની સ્થાપના;

(સી) આશાસ્પદ પરવાના અથવા ખનન પટા અથવા ખાણ પરવાના અથવા મંજૂરી, જે કોઈ નામ હેઠળ ખનિજના ખનનની મંજૂરી આપવામા આવી હોય, તે હેઠળ મંજૂર કરાયેલા વિસ્તારમાંથી પરિવહન કરવામા આવી રહેલા ખનિજોનું નિયમન;

(ડી) ખનન અથવા સંગ્રહના સ્થળે અથવા પરિવહન દરમિયાન ખનિજોનું નિરીક્ષણ, ચકાસણી અને તપાસ;

(ઈ) સદરહુ નિયમોના હેતુઓ માટે રજિસ્ટર અને ફોર્મની જાળવણી;

(એફ) જે સમયગાળા દરમિયાન અને જે સતાધિકારી સમક્ષ કોઈ સતાધિકારી દ્વારા પસાર કરાયેલા કોઈ પણ સુધારા માટેની અરજીઓને આ કલમ હેઠળ બનાવેલા કોઈ પણ નિયમ અનુસાર અગ્રિમતા આપવી; અને

(જી) ખનિજોના ગેરકાયદેસર ખનન, પરિવહન અને સંગ્રહને અટકાવવાના હેતુસર નિર્ધારિત કરવા જેવી અથવા થયેલી અન્ય કોઈ બાબત.

(૩) કલમ ૩૦માં કંઈ પણ સમાવિષ્ટ હોવા છતાં, રાજ્ય સરકાર અથવા તેના કોઈ અધિકૃત અધિકારીઓ અથવા તેના કોઈ સતાધિકારી દ્વારા પેટા–કલમો (૧) અને (૨) હેઠળ બનાવેલા નિયમો

અનુસાર પસાર કરાયેલા હુકમોમાં સુધારો કરવાની કેન્દ્ર સરકારને કોઈ સત્તા રહેશે નહીં."

૧૦) ઉપર નોંધ્યા મુજબ, એમએમડીઆર અધિનિયમની કલમ ૨૩–સી હેઠળ આપવામાં આવેલી સત્તાઓનો ઉપયોગ કરીને વિવાદિત નિયમો બનાવવામાં આવ્યા છે. વધુમાં, કલમ ૧૪ સ્પષ્ટપણે જણાવે છે કે કલમ ૫ થી ૧૩ની જોગવાઈઓ લઘુ ખનિજોના સંદર્ભમાં લાગુ પડતી નથી, કલમ ૧૩માં સમાવિષ્ટ કેન્દ્ર સરકારની નિયમ બનાવવાની સત્તા ગૌણ ખનિજોને લાગુ પડતી નથી. આ સંદર્ભમાં કલમ ૧૫ રાજ્ય સરકારને ગૌણ ખનિજોના સંદર્ભમાં નિયમો બનાવવાની સત્તા આપે છે. આમ, રાજ્ય સરકારને કલમ ૧૫ હેઠળ સત્તા આપવામાં આવી છે. તેને કલમ ૨૩–સી હેઠળ પણ સત્તા આપવામાં આવી છે.

૧૧) ઉપરોક્ત ચર્ચા સંબંધે કલમ ૧૫ અને ૨૩–સીનું વાંચન સ્પષ્ટપણે સૂચવે છે કે રાજ્ય સરકારની નિયમો બનાવવાની સત્તા આ બાબતોમાં સિમિત છે:

(એ) ગૌણ ખનિજોના સંદર્ભમાં ખાણ ભાડાપટ્ટા, ખનન ભાડાપટ્ટા અથવા અન્ય ખનિજ છૂટછાટોની મંજૂરી આપવા અને તેની સાથે જોડાયેલા હેતુઓ માટેના નિયમો બનાવવા; અને

(બી) ખનિજોના ગેરકાયદેસર ખનન, પરિવહન અને સંગ્રહને રોકવા અને તેની સાથે જોડાયેલા હેતુઓ માટેના નિયમો બનાવવા.

૧૨) ઉપરોક્ત સંદર્ભે, વડી અદાલત સમક્ષ એ સવાલ ઊભો થયો હતો કે વિધાનસભા દ્વારા રાજ્ય સરકારને સોંપવામાં આવેલી આવી સત્તાઓનો ઉપયોગ કરીને, રાજ્ય સરકાર એવો નિયમ બનાવી શકે કે કેમ જેમાં રેતી જે એક ગૌણ ખનિજ છે તેને ગુજરાત રાજ્યની સરહદો પાર લઇ જવાની મંજૂરી આપવામાં આવશે નહીં અને આવી હિલચાલને દંડનીય અપરાધ માનવામાં આવશે. વડી અદાલત અનુસાર, ઉપરોક્ત જોગવાઈઓ હેઠળ રાજ્ય સરકારને સત્તા સોંપવામાં આંતર–રાજ્ય વ્યાપાર, વાણિજ્ય અને વ્યાવહારિક સંબંધો જે મુકત હશે તેને સિમિત કરવાનો સમાવેશ અથવા પરિકલપના થતી નથી. આ રીતે, સદરહુ વિવાદિત નિયમોને એમએમડીઆર અધિનિયમની કલમ ૧૫ અને ૨૩–સીની જોગવાઈઓના અમલીકરણની બહાર ગણવામાં આવે છે. તેઓને બંધારણના અનુચ્છેદ ૩૦૧ના ઉલ્લંઘનકારક તરીકે પણ માનવામાં આવે છે. સદરહુ વિવાદિત ચુકાદામાં ગુજરાત વડી અદાલત દ્વારા આ પાસા પરની સંબંધિત ચર્ચા નીચે મુજબ છેઃ

> "૧૪. અગાઉ જોઇ ગયા તેમ, ગેરકાયદેસર ખનનને રોકવાના દ્રષ્ટિકોણથી કાયદાની જોગવાઈઓ અને તે વતી બનાવેલા નિયમો સિવાય કોઈ પણ ખનીજના પરિવહન અથવા સંગ્રહ પર પ્રતિબંધ મૂકવાના હેતુસર કલમ ૪(૧–એ) અને કલમ ૨૩–સીની જોગવાઈઓ ૧૯૯૯ના સુધારા દ્વારા એક સાથે

ઉમેરવામાં આવી હતી. કોઈ પણ ખનિજનો આંતર–રાજ્ય વ્યાપાર પરનો પ્રતિબંધ અથવા નિયંત્રણ સ્પષ્ટપણે અથવા જરૂરી સૂચિતાર્થ દ્વારા ન તો ઉદ્દેશાયેલો કે પ્રદાન કરાયેલો અથવા પરિકલ્પિત હતો. બીજી બાજુ, અધિનિયમની કલમ ૧૫ અથવા કલમ૨૩–સીમાં નિયમો બનાવવાની સત્તાઓની સોંપણી કલમ ૧૮ની જેમ સામાન્ય સ્વરુપમાં વર્ણાયેલી નથી. કલમ ૧૮ કેન્દ્ર સરકારને સમગ્ર દેશમાં ખનિજોના સંરક્ષણ અને વિકાસના હેતુ માટે તેને યોગ્ય લાગે તેવા નિયમો બનાવવાની સત્તા આપે છે. બહોળા વ્યાપમાં આવરી લેવાયેલી આવી સત્તાઓની સોંપણી ઉપરાંત, કોઈ પણ ખાણમાંથી ખનિજોના ઉત્ખનન અથવા સંગ્રહના નિયમન તેમજ ખનિજોના સંગ્રહ માટેના નિયમો બનાવવા માટે કેન્દ્ર સરકાર વિશેષ રીતે અધિકૃત છે. તેની સામે, રાજ્ય સરકારને બધા જ ખનિજોના સંદર્ભમાં આશાસ્પદ પરવાના અથવા ખનન ભાડાપટા અથવા ખાણ પરવાના અથવા મંજૂરી હેઠળ મંજૂર કરેલા વિસ્તારમાંથી પરિવહન કરવામાં આવી રહેલા ખનિજોના નિયમન માટેના નિયમો બનાવવાની સતા છે. કલમો ૪(૧–એ), ૧૫, ૧૮, ૨૧ અને ૨૩–સીની જોગવાઈઓમાં સમાવિષ્ટ અધિનિયમનો સંદર્ભ અને સંયુક્ત પદ્ધતિ સ્પષ્ટપણે સૂચવે છે કે ગૌણ ખનિજો સહિત ખનિજોના પરિવહન અથવા સંગ્રહ માટે નિયમન અથવા નિયમો બનાવવા માટે સત્તાની સોંપણી, રાજ્ય સરકારને ખનિજોની અવરજવર પર સીધા પ્રતિબંધ મૂકતા નિયમો બનાવવા માટે સતા આપતું નથી અને આપી પણ ન શકાય, જેના કારણે બંધારણના અનુચ્છેદ ૩૦૧ દ્વારા બાંયધરી આપવામાં આવેલી સ્વતંત્રતામાં અવરોધ ઊભો થાય. હકીકતમાં, દેખિતિ રીતે એ તો સ્પષ્ટ છે કે રાજ્ય સરકારે રાજ્યમાં ખનિજોના પરિવહન, કબજા અને સંગ્રહને નિયંત્રિત કરવા માટે અધિનિયમની કલમ ૨૩–સીની રુએ આપવામાં આવેલી સત્તાઓનો ઉપયોગ કરીને ગુજરાત ખનિજ (ગેરકાયદેસર ખનન, પરિવહન અને સંગ્રહની રોકથામ) નિયમો, ૨૦૦૫ બનાવ્યા છે; અને તે નિયમો સામે વાંધો ઉઠાવાયો નથી. જો કે તે

નોંધપાત્ર નથી, તેમ છતાં વિવાદિત નિયમોની માન્યતા વિશે અહીં લેવામાં આવેલા દ્રષ્ટિકોણને ધ્યાનમાં રાખીને, એ નોંધવું જરૂરી છે કે નવા નિયમ ૭૧નો એ ભાગ જે માંડવાળની સુવિધા છીનવી લે છે તે દેખિતિ રીતે અધિનિયમની કલમ ૨૩–એને પ્રતિકૂળ છે. અને, જો વિવાદિત નિયમોની માન્યતાને જાળવી શકાતી નથી, તો કોઈ પણ કાનૂની, કારોબારી અથવા કાયદાકીય સત્તામંડળના સમર્થન વિના વિવાદિત ઠરાવ ટકી શકતો નથી."

૧૩) અમે, આ તબક્કે, આંધ્ર પ્રદેશ અને મદ્રાસની વડી અદાલતો દ્વારા તેમના દ્રષ્ટિકોણના સમર્થનમાં આપવામાં આવેલા તર્કનો પણ ઉલ્લેખ કરી શકીએ છીએ, જે ગુજરાત વડી અદાલત દ્વારા લેવાયેલા દ્રષ્ટિકોણ સાથે વિરોધાભાસી છે. આંધ્ર પ્રદેશ વડી અદાલતનો ચુકાદો સદરહુ બાબતને નીચે દર્શાવ્યા રીતે નક્કી કરે છેઃ

"૨૭. અધિનિયમની કલમ ૨૩–સી રાજ્ય સરકારને માત્ર ગેરકાયદેસર ખનન અટકાવવાના હેતુથી જ નહીં, પરંતુ ગૌણ ખનિજોના પરિવહન અને સંગ્રહ માટે પણ નિયમો બનાવવા અધિકૃત કરે છે, જે સતાનો અર્થ એ થશે કે ગૌણ ખનિજોનું ખનન થયા પછી પણ, રાજ્ય સરકારને આવા ખનનિત ગૌણ ખનિજના સંદર્ભે તેના સંગ્રહ અને/અથવા તેના પરિવહન માટે નિયમો ઘડવાની અને કોઈ ગેરકાયદેસર ખનનની પ્રવૃત્તિ નથી થઇ રહી તે જોવા માટે નિંયમો ઘડવાની સત્તા આપવામા આવે છે. કલમ ૨૩–સીના ખંડ (૨)ના પેટા–ખંડો (એ) થી (જી) એ બાબતો માટે દ્રષ્ટાંતરુપ છે, જેઓ નિયમ બનાવવાની સત્તા હેઠળ આવે છે. પેટાકલમ (૨) મુજબ કલમ ૨૩ હેઠળ વિશેષ રીતે અને સત્તાની વ્યાપકતા પ્રત્યે પૂર્વગ્રહ રાખ્યા વિના, નિયમો નીચેની તમામ અથવા કોઈ પણ બાબત માટે જોગવાઈ પૂરી પાડે છે. પેટાખંડ (સી) જાતે જ

જણાવે છે કે પરવાના અથવા ખાણકામ ભાડાપટા હેઠળ મંજૂર કરવામાં આવેલા વિસ્તારમાંથી પરિવહન કરવામાં આવતા ખનીજના નિયમો બનાવી શકાય છે. ઉત્ખનિત ખનિજના પરિવહન સહિત કોઈ પણ બાબતો પર નિયમો ઘડી શકાય છે. કલમ ૨૩–સી એ સત્તાનો સ્રોત છે જેની હેઠળ રાજ્ય સરકાર દ્વારા નિયમ ૯–ડબલ્યુ ઘડવામાં આવ્યો હોવાનું કહી શકાય. આપણે એ ધ્યાનમાં રાખવું પડશે કે કાવેરી ચેટ્ટીના કેસમાં (ઉપરોક્ત) સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયના નિર્ણય પછી સંસદે સુધારો અધિનિયમ, ૧૯૯૯ (અધિનિયમ નંબર ૩૮/૧૯૯૯) પસાર કર્યો હતો અને એ રીતે મુખ્ય અધિનિયમમાં કલમ ૨૩–સી દાખલ કરી હતી. ઉપરોક્ત જોગવાઈ દ્વારા, ખનિજોના ગેરકાયદેસર ખનન, પરિવહન અને સંગ્રહને રોકવા માટે રાજ્ય સરકારને નિર્દિષ્ટ નિયમો બનાવવાની સત્તા આપવામાં આવી હતી. રાજ્ય સરકારે ત્યારબાદ નિયમો બનાવ્યા છે. આમ, રાજ્ય સરકાર પાસે ઉત્ખનિત ગૌણ ખનિજોના પરિવહન સંબંધિત નિયમો ઘડવાની પૂરતી સત્તા છે, જેમાં ઉપરોક્ત ગૌણ ખનિજોના રાજ્યની સરહદોની પાર પરિવહન પરના નિયંત્રણનો સમાવેશ થાય છે. આ બાબતને ધ્યાનમાં રાખતા, નિયમ ૯–ડબલ્યુ સામે ઉઠાવેલો વાંધો આધારરહિત છે."

૧૪) એ જ રીતે, મદ્રાસ વડી અદાલત આ મુદ્દા પર નીચે મુજબ ચર્ચા કરે છેઃ

"૧૩. <u>'નિયમન' શબ્દની વ્યાખ્યા</u>
શ્રી વી. ટી. ગોપાલને દલીલ કરી છે કે અધિનિયમની કલમ ૨૩–સીમાં ઉલ્લેખિત 'નિયમન' શબ્દનું અર્થઘટન પ્રતિબંધ તરિકે ન કરવું જોઈએ. તેઓએ વધુમાં દલીલ કરી હતી કે સંપૂર્ણ પ્રતિબંધ કાયદામાં અસ્વીકાર્ય છે, જે અનુચ્છેદ ૧૯(૧)(જી) નું ઉલ્લંઘન કરે છે અને, તેથી, વિવાદિત નિયમ કાયદામાં ભૂલભરેલો જાહેર થવાપાત્ર છે. અમારો અભિપ્રાય છે કે 'નિયમન' શબ્દનો કોઈ નિશ્ચિત અર્થ નથી. જ્યારે જાહેર હિત સામેલ હશે ત્યારે સદરહુ શબ્દને વ્યાપક અર્થ આપવો પડશે. (૧૯૮૧) ૨

એસસીસી ૨૦૫ (તમિલનાડુ રાજ્ય વિરુદ્ધ હિંદ સ્ટોન)માં નોંધાયેલા ચુકાદામાં, માનનીય સર્વોચ્ચ અદાલતે નીચે મુજબ ચુકાદો આપ્યો છેઃ

"૧૦. અમારી સમક્ષ રજૂ કરવામાં આવેલી દલીલોમાંની એક દલીલ એ હતી કે ખાણ અને ખનીજ (નિયમન અને વિકાસ) અધિનિયમની કલમ ૧૫, ખનન ભાડાપટાની મંજૂરીના નિયમન માટે નિયમો બનાવવાને અધિકૃત કરે છે, નહિ કે તેમને પ્રતિબંધિત કરવા, જે નિયમ ૮–સી કરવા માંગતો હતો અને તેથી, નિયમ ૮–સી કલમ ૧૫ની સત્તાથી બહાર હતો. આ વિષય પરના જાણીતા કેસો જેવા કે ટોરોન્ટો સિટીના મ્યુનિસિપલ કોર્પોરેશન વિરુદ્ધ વરગો અને ઓન્ટારિયોના એટર્ની–જનરલ વિરુદ્ધ ડોમિનિયન્સના એટર્ની જનરલથી લઈને યુપી રાજ્ય વિરુદ્ધ હિન્દુસ્તાન એલ્યુમિનિયમ કોર્પોરેશન લિમિટેડ સુધીના અમારા ધ્યાન પર લાવવામાં આવ્યા હતા. અમને નથી લાગતું કે "નિયમન" નો અર્થ એટલો જડ છે કે તેને ક્યારેય "પ્રતિબંધ" તરીકે ન લેવાવો જોઈએ. કાયદામાં સદરહુ અભિવ્યક્તિનો ઉપયોગ કયા સંદર્ભમાં થાય છે અને વિચારેલા નિયમન દ્વારા જે ઉદ્દેશ પ્રાપ્ત કરવાનો છે તેના પર ઘણું નિર્ભર કરે છે. સદરહુ અવલોકન જી. કે. કૃષ્ણન વિરુદ્ધ તમિલનાડુ રાજ્ય કેસમાં ન્યાયમૂર્તિ મેથ્યુ દ્વારા કરવામાં આવ્યું હતુંઃ 'નિયમન' શબ્દનો કોઈ નિશ્ચિત અર્થ નથી. તેનો અર્થ જે બાબતને તે લાગુ કરવામાં આવે છે તેની પ્રકૃતિ અનુસાર અલગ પડે છે. "આર્થિક અને સામાજિક પ્રવૃત્તિઓ સાથે સંબંધિત આધુનિક કાયદાઓમાં, "નિયમન"ને, આવશ્યકપણે, એટલું વ્યાપક અર્થઘટન મળવું જોઈએ કે અમુક પરિસ્થિતિઓમાં, તેને ખાનગી ક્ષેત્રમાંથી જાહેર ક્ષેત્ર સાથેની સ્પર્ધાને બાકાત રાખવી જોઈએ. વધુ તો કલ્યાણકારી રાજયમાં. કોમનવેલ્થ ઓફ ઓસ્ટ્રેલિયા વિરુદ્ધ બેંક ઓફ ન્યૂ સાઉથ વેલ્સમાં પ્રિવી કાઉન્સિલ દ્વારા ધ્યાન દોરવામાં આવ્યું હતું – અને તેમાં જે કહેવામાં આવ્યું હતું તેની સાથે અમે સહમત છીએ – કે સવાલ એ છે કે શું અધિનિયમ નિયમનકારી કે કંઈક વધુ હતો અથવા શું નિયંત્રણ સીધુ હતુ કે, રાજકીય, સામાજિક અથવા

આર્થિક વિચારણા જેટલું કાયદેસર નહી પણ માત્ર પ્રાસંગિકરીતે સંકળાયેલું હતુ અને એમ કે તે નિર્ધારિત કરી શકાતું નથી કે રાજ્ય અથવા કોમનવેલ્થ એજન્સીમાં એકાધિકાર પેદા કરી શકાય તે હેતુથી સ્પર્ધાને બાકાત રાખવાનું કોઈ પણ સંજોગોમાં ન્યાયિક ઠેરવી શકાય નહી. એવું કહેવામાં આવ્યું હતું કે, દરેક કેસનો નિર્ણય તેની પોતાની હકીકતો અને તેના પોતાના સમય અને સંજોગો પર થવો જોઈએ અને એવું બની શકે કે કેટલીક આર્થિક પ્રવૃત્તિઓના સંદર્ભમાં અને સામાજિક વિકાસના અમુક તબક્કે, રાજ્યના એકાધિકારને ધ્યાનમાં રાખીને પ્રતિબંધ એ નિયમનની એકમાત્ર વ્યવહારુ અને વ્યાજબી રીત હતી. આપણે જે કાયદા વિશે વાત કરીએ છીએ, ખાણ અને ખનીજ (વિકાસ અને નિયમન) અધિનિયમ, તેનો ઉદ્દેશ, આપણે જેમ વારંવાર કહી ચૂક્યા છીએ તેમ, ખનિજોનું સંરક્ષણ અને વિવેક અને સમજદારીભર્યુ ખનન છે. ચોક્કસપણે, દુર્લભ ખનિજના કિસ્સામાં, રાજ્ય અથવા તેની સંસ્થા દ્વારા ખનનની મંજૂરી આપવી અને ખાનગી સંસ્થાઓ દ્વારા ખનન પર પ્રતિબંધ મૂકવો એ સંરક્ષણ અને વિવેકપૂર્ણ ખનનની સૌથી અસરકારક પદ્ધતિ છે. જો તમે ભવિષ્ય માટે બચાવવા માંગો છો, તો તમારે વર્તમાનમાં પ્રતિબંધ મૂકવો જ જોઈએ. અમને કોઈ શંકા નથી કે અમુક કિસ્સાઓમાં ભાડાપટ્ટાઓ પર પ્રતિબંધ મૂકવો એ અધિનિયમની કલમ ૧૫ દ્વારા વિચારવામાં આવેલા નિયમનનો જ એક ભાગ છે.

તેવી જ રીતે, (૨૦૦૦) ૮ એસસીસી ૬૫૫ (ખાણ માલિકોનું સંગઠન વિરુદ્ધ બિહાર રાજ્ય)માં એવું માનવામાં આવ્યું છે કે 'નિયમન' શબ્દને સામાજિક, આર્થિક અને રાજકીય ન્યાયને ધ્યાનમાં રાખીને વ્યાપક અર્થઘટન આપવું પડશે. અમારો અભિપ્રાય છે કે પ્રતિબંધ વ્યાજબી છે કે નહીં તે નક્કી કરતી વખતે, અદાલતે નાગરિકના મૂળભૂત અધિકારની સામે બહોળા પરિપેક્ષ્યમાં જાહેર અને સામાજિક હિતને ધ્યાનમાં લેવું પડશે. (૨૦૦૩) ૭ એસસીસી ૫૯ (ભારતીય હસ્તકલા એમ્પોરિયમ વિરુદ્ધ ભારત સંઘ)માં, માનનીય સર્વોચ્ચ અદાલતે ચુકાદો આપ્યો

છે કે હાથીદાંતના વેપાર પરના પ્રતિબંધથી અનુચ્છેદ ૧૯(૧)(જી)નું ઉલ્લંઘન થતુ નથી અને તે બંધારણના અનુચ્છેદ ૧૯(૬) હેઠળ વ્યાજબી પ્રતિબંધ છે. એ પણ નોંધવું જોઈએ કે બહોળા જાહેર હિતને ધ્યાનમાં રાખીને માત્ર રેતીને રાજ્યની બહાર લઈ જવા પર પ્રતિબંધ છે. તેથી, અમારો અભિપ્રાય છે કે 'નિયમન' શબ્દની વ્યાખ્યા ખનિજોની રાજ્યની બહારની અવરજવર અને પ્રતિબંધને આવરી લેવા માટે પૂરતી વ્યાપક છે.

xx xx xx

૧૬. <u>પર્યાવરણીય પરિપ્રેક્ષ્ય</u>

સરકાર પાસેથી ખરીદવામાં આવેલી રેતીને, રેતીના વ્યાપારીઓ અને મકાનના ઠેકેદારો દ્વારા રાજ્યની બહાર પરિવહન કરવાના કરવામાં આવેલા પ્રયાસોને ધ્યાનમાં રાખીને સદરહુ નિયમ રજૂ કરવામાં આવ્યો છે. સરકાર અનુસાર, સદરહુ નિયમ જાહેર હિતમાં બનાવવામાં આવ્યો છે અને તમિલનાડુ રાજ્યમાં ગ્રાહકોને પડેલી મુશ્કેલીઓ તેમજ રાજ્યમાં શહેરીકરણના ઊંચા દરને પણ ધ્યાનમાં રાખવામાં આવ્યા છે. જવાબી સોગંદનામામાં સરકાર દ્વારા એવું પણ જણાવાયું છે કે ગેરકાયદેસર, બિનહિસાબી રેતીનું પણ પરિવહન રાજ્યની બહાર કરવામાં આવે છે. સર્વવિદિત છે કે હજારો વર્ષો દરમિયાન હાલના સ્વરૂપમાં રહેલી રેતી અત્યાર સુધીમાં વિવિધ ફેરફારોમાંથી પસાર થઈ છે. નિષ્ણાંત સમિતિ અનુસાર, નદીની રેતીના વધુ પડતા અને અવિવેકપૂર્ણ ખનનને કારણે પર્યાવરણ અને ઈકો–સિસ્ટમને ખૂબ અસર થઈ હતી. નિષ્ણાત સમિતિને એ પણ જાણવા મળ્યું છે કે અવિવેકપૂર્ણ ખનનને પરિણામે નદીના તળિયા ઊંડા થયા છે, નદીઓ પહોળી થઇ છે, નાગરિક માળખાને નુકસાન પહોંચ્યું છે, ભૂગર્ભ જળ સ્તર અને જમીનની ગુણવત્તામાં ઘટાડો થયો છે, નદી પ્રણાલીને નુકસાન થયું છે

અને જૈવ–વિવિધતામાં ઘટાડો થયો છે. તેથી, વિકાસલક્ષી પ્રવૃત્તિઓ માટે ઓછામાં ઓછી રેતીનો ઉપયોગ કરવો મહત્વપૂર્ણ છે. જો રાજ્યની બહાર વિવિધ સ્થળોએ માંગને કારણે રેતીનું પરિવહન કરવાની મંજૂરી આપવામાં આવે, તો તે વધુ રેતીની માંગમાં માત્ર વધારો કરશે. તેનાથી બદલામાં પર્યાવરણને ગંભીર અસર થશે. તેથી, કુદરતી સંસાધનો પરની અસર જોવી પડશે. તે અધિકૃત છે કે નહી, કાયદેસર છે કે ગેરકાયદેસર, પર્યાવરણનું સંરક્ષણ અને રક્ષણ મહત્વપૂર્ણ છે. સ્વચ્છ પર્યાવરણનો અધિકાર એ અનુચ્છેદ ૨૧ હેઠળ બાંયધરીકૃત મૂળભૂત અધિકાર છે. બંધારણનો અનુચ્છેદ ૪૮–એ પર્યાવરણની સુરક્ષા અને સુધારણા વિશે જણાવે છે અને બંધારણનો અનુચ્છેદ ૫૧(એ) જંગલ, સરોવરો, નદીઓ અને વન્યજીવન સહિત કુદરતી પર્યાવરણની સુરક્ષા અને સુધારણા માટેની મૂળભૂત ફરજો સાથે સંબંધિત છે. માનનીય સર્વોચ્ચ અદાલતે (૨૦૦૩) ૭ એસસીસી ૫૮૯ (ભારતીય હસ્તકલા એમ્પોરિયમ વિરુદ્ધ ભારત સંઘ)માં ચુકાદો આપ્યો છે કે નિર્દેશક સિદ્ધાંતનો અમલ સામાન્ય જનતાના હિતમાં પ્રતિબંધની અભિવ્યક્તિની અંદર છે. તેથી, અમારું માનવું છે કે પર્યાવરણીય દ્રષ્ટિકોણથી પણ વિવાદિત નિયમને ટકાવી રાખવો પડશે."

૧૫) અદાલતે **તમિલનાડુ રાજ્ય** વિરુદ્ધ **હિંદ સ્ટોન અને અન્યો**{(૧૯૮૧) ૨ એસસીસી ૨૦૫} તેમજ **ટી. એન. ગોડાવર્મન થિરુમુલપદ** વિરુદ્ધ **ભારત સંઘ અને અન્યો**{(૨૦૦૬) ૧ એસસીસી ૧}માં પ્રતિપાદિત જાહેર વિશ્વાસના સિદ્ધાંતની પણ મદદ લીધી હતી.

૧૬) ગુજરાત રાજ્ય વતી હાજર રહેલા વિદ્વાન વકીલ શ્રી પ્રિતેશ કપૂરે શરુઆતમાં જ રજૂઆત કરી હતી કે એમએમડીઆર અધિનિયમની કલમ ૧૫(૧)માં ઉપયોગમાં લેવાતી ભાષાનો વ્યાપ અત્યંત વ્યાપક છે, જે મુજબ સંસદે રાજ્યોને ખાણ ભાડાપટા, ખનન ભાડાપટા અથવા ગૌણ ખનિજોના સંદર્ભમાં અન્ય ખનિજ છૂટછાટો અને તેની સાથે જોડાયેલા હેતુઓ માટે નિયમો બનાવવાની સંપૂર્ણ સત્તા સોંપી હતી. તેઓના જણાવ્યા અનુસાર, આ અદાલતે શ્રેણીબદ્ધ ચુકાદાઓ દ્વારા નીચેની દરખાસ્તોનું સમાધાન કર્યું છે:

(i) કલમ ૧૫(૧) હેઠળ નિયમન કરવાની સત્તા સંપૂર્ણ છે અને ખાસ કરીને એ હકીકતને ધ્યાનમાં રાખીને કે ગૌણ ખનિજોના નિયમન સાથે જોડાયેલા તમામ હેતુઓ માટે સતા આપવામાં આવી છે, સંસદે ગૌણ ખનિજો જેવી વિષયવસ્તુ પર રાજ્યોને સંપૂર્ણ નિયંત્રણ સોંપ્યું છે.

(ii) આ સત્તા મંજૂરી આપ્યા બાદ સમાપ્ત થઇ જતી નથી અને મંજૂરી પછી પણ પ્રવૃત્તિઓને નિયંત્રિત કરવાનું ચાલુ રાખે છે.

(iii) ગૌણ ખનિજોના સંદર્ભમાં, સંસદે આ અધિનિયમ હેઠળ કોઈ નિયંત્રણ જાળવી રાખ્યું નથી. ઐતિહાસિક રીતે તેમજ ૧૯૫૭ના અધિનિયમ હેઠળ, સંસદ દ્વારા રાજ્ય સરકારને ગૌણ ખનિજો પર સંપૂર્ણ નિયંત્રણ સોંપવામાં આવ્યું છે કારણ કે આ ખનિજોને હંમેશા સ્થાનિક વિકાસ માટે મહત્વપૂર્ણ માનવામાં આવ્યા છે.

૧૭) ઉપરોક્ત અરજીને ટેકો આપવા માટે, તેમણે આ અદાલતનું ધ્યાન **ડી. કે. ત્રિવેદી એન્ડ સન્સ અને અન્યો** વિરુદ્ધ **ગુજરાત રાજ્ય અને અન્યો**(૧૯૮૬ પૂરક એસસીસી ૨૦)ના ચુકાદા તરફ દોર્યું હતું, જેમાં આ અદાલતે ઉપરોક્ત કલમ ૧૫ હેઠળ રાજ્ય સરકારોની નિયમો બનાવવાની સત્તાને ધ્યાનમાં લીધી હતી, જેમાં તેઓના દ્વારા મંજૂર કરાયેલા ગૌણ ખનિજોના ભાડાપટાઓના સંદર્ભમાં તેઓ મૃત ભાડું અને રોયલ્ટી વસૂલ કરી શકે અને આવા ભાડાપટાઓના નિર્વાહ દરમિયાન મૃત ભાડું અને રોયલ્ટીના દરમાં વધારો કરી શકે – જે ભાડાપટાઓની મંજૂરી પછીની શરતોને સંચાલિત કરવા માટે રાજ્ય દ્વારા ઉપયોગમાં લેવાતી સત્તા છે. ગૌણ ખનિજોના કાયદાકિય ઇતિહાસને જોયા પછી, એવું જાણવા મળ્યું હતું કે આ અધિનિયમના આધારે સમગ્ર બાબત સંસદ દ્વારા હસ્તગત કરવામાં આવી હતી અને ત્યારબાદ ગૌણ ખનિજોના સંદર્ભમાં તમામ સત્તાઓ રાજ્ય સરકારોને સોંપવામાં આવી હતી. અદાલતે એવું પણ નિરીક્ષણ કર્યું હતું કે, કલમ ૧૫ હેઠળ ગૌણ ખનિજોને નિયંત્રિત કરવાની સત્તા અત્યંત વ્યાપક છે; ગૌણ ખનિજો પરનું નિયંત્રણ સંપૂર્ણપણે રાજ્ય સરકારોના કાર્યક્ષેત્રમાં આવે છે; ગૌણ ખનિજોને ઐતિહાસિક રીતે વિધાનસભા દ્વારા સ્વતંત્રતા પહેલા અને પછી બંને સમયે સ્થાનિક વિસ્તારો અને સ્થાનિક હેતુઓ માટે ઉપયોગમાં લેવા માટેના હોવાનું

માનવામાં આવે છે; અને કલમ ૧૫(૧) હેઠળ બનાવેલા નિયમો દ્વારા તેઓને યોગ્ય લાગે તેવા પ્રતિબંધો સૂચવવાનું રાજ્ય સરકારો પર છોડી દેવામાં આવે છે.

૧૮) ઉપરોક્ત ચુકાદામાંથી, તેમની કાર્યવાહીની રીત એ હતી કે જો નિયમનની સત્તા રાજ્યોને તેઓની પોતાની સંસ્થા દ્વારા રાજ્યના લાભ માટે ગૌણ ખનિજોનો ઉપયોગ કરવાની મંજૂરી આપે છે, તો તે એ સુનિશ્ચિત કરવાની સત્તાને પણ આવરી લેશે કે ખાનગી પક્ષો પણ ભાડાપટાની શરત તરીકે રાજ્યની અંદર રેતીનો ઉપયોગ કરે. વધુમાં, કલમ ૧૫ની પેટા–કલમ (૧) ગૌણ ખનિજોના સંદર્ભમાં ભાડાપટા અને અન્ય ખનિજ છૂટછાટોની મંજૂરીનું નિયમન કરવા માટે છે અને તે પેટા–કલમ હેઠળના નિયમો માત્ર જે તે સમયના સંદર્ભમાં જ બનાવી શકાય છે જ્યારે આવા ભાડાપટા અથવા છૂટછાટો આપવામાં આવે છે અને તેના પછીના કોઈ પણ સમયના સંદર્ભમાં નહીં, એવી દલીલ **ડી. કે. ત્રિવેદી એન્ડ સન્સ**ના કિસ્સામાં ખાસ ધ્યાનમાં લેવામાં આવી હતી અને નકારી કાઢવામાં આવી હતી.

૧૯) શ્રી કપૂરે એવી પણ દલીલ કરી હતી કે **ઉત્તર પ્રદેશ પાવર કોર્પોરેશન લિમિટેડ** વિરુદ્ધ **નેશનલ થર્મલ પાવર કોર્પોરેશન લિમિટેડ અને અન્યો**{(૨૦૦૯) ૬ એસસીસી ૨૩૫} કેસમાં આ અદાલતની ત્રણ

ન્યાયાધીશોની ખંડપીઠે એ અભિપ્રાયનો પુનરોચ્ચાર કર્યો છે કે સત્તાધિકારીને આપવામાં આવેલી નિયમનની સતા મંજૂરી આપવા સાથે સમાપ્ત થઇ જતી નથી. તેઓએ **હિંદ સ્ટોન** અને **કે. રામનાથન** વિરુદ્ધ **તમિલનાડુ રાજ્ય અને અન્ય**{(૧૯૮૫) ૨ એસસીસી ૧૧૬} ના ચુકાદાઓ પર આધાર રાખ્યો હતો, જેમાં આ અદાલતે પુનરોચ્ચાર કર્યો હતો કે 'નિયમન' શબ્દને બહોળો વ્યાપ આપવો જોઈએ. તેઓએ રજૂઆત કરી હતી **કે કે. રામનાથનના** કેસમાં આ અદાલત રાજ્યની બહાર ડાંગરના પરિવહન પર પ્રતિબંધ મૂકતા આવશ્યક ચીજવસ્તુ અધિનિયમ હેઠળ રાજ્ય સરકાર દ્વારા બહાર પાડવામાં આવેલા હુકમની માન્યતા પર વિચાર કરી રહી હતી. તે સંદર્ભમાં, આ અદાલતે અવલોકન કર્યું છે કેઃ

> "૧૯... એ જ સમયે, નિયમન કરવાની સત્તા તેની સાથે નિયમનને આધિન વસ્તુ પર સંપૂર્ણ સત્તા ધરાવે છે અને પ્રતિબંધાત્મક શબ્દોની ગેરહાજરીમાં, સમગ્ર વિષય ઉપર સતાને સંપૂર્ણ ગણવી જોઇએ... નિયમનની સતા તપાસ કરવાની સતા સૂચિત કરે છે અને જ્યાં શ્રેષ્ઠ અથવા માત્ર અસરકારક નિયમનમાં દમનનો સમાવેશ થાય છે તેવી ચોક્કસ પરિસ્થિતિઓમાં પ્રતિબંધિત કરવાની સતાને પણ સૂચિત કરી શકે છે...
>
> xx xx xx
>
> ૨૩... ખાદ્યપદાર્થો જેવી આવશ્યક ચીજવસ્તુઓના ઉત્પાદન, પુરવઠા અને વિતરણ, અને વેપાર અને વાણિજ્ય પર આવા નિયમન અથવા નિયંત્રણનો ઉપયોગ એવી રીતે કરી શકાય કે આવા ખાદ્ય પદાર્થોની વધારે ઉત્પાદવાળા વિસ્તારમાંથી ઉત્પન્ન કરનારાઓ પાસેથી મહતમ ખરીદી કરી ખાધ

> વિસ્તારમાં રાહત દરે સમાન વિતરણ કરવાના દ્રષ્ટિકોણથી જથ્થાબંધ વેપારી, કમિશન એજન્ટ અથવા છૂટક વેપારી દ્વારા રાખવામાં આવેલા ખાદ્ય પદાર્થોના વધારાના જથ્થાને રાજ્યની બહારના સ્થળોએ અથવા એક જિલ્લાથી બીજા જિલ્લામાં પરિવહન કરવામાં ન આવે તે સુનિશ્ચિત કરવા માટે આંતર–રાજ્ય અથવા રાજ્યની અંદર ખાદ્ય પદાર્થોની અવરજવર પર પ્રતિબંધ મૂકવો. વધારે જથ્થાવાળા રાજ્યમાંથી ખાદ્યપદાર્થોનો બહારની તરફ પ્રવાહને રોકવા માટે ખાદ્યપદાર્થોની નિકાસ પર આ પ્રકારનો પ્રતિબંધ, જે બેઈમાન વ્યાપારીઓ દ્વારા સર્જવામાં આવતી કૃત્રિમ અછત થકી આવા ખાદ્યપદાર્થોના આસમાને જતા ભાવ અટકાવે છે..... આ બીજું કંઈ નહીં પણ નિયમનકારી પગલાં છે."

૨૦) શ્રી કપૂરે વધુમાં રજૂઆત કરી હતી કે ઉપરોક્ત અવલોકનો અને ઉપરોક્ત બંને કેસોમાં નિયમનની સત્તાને આપવામાં આવેલા વિસ્તૃત અર્થઘટનને આ અદાલતની બંધારણીય ખંડપીઠે **યુપી કોઓપેરેટીવ કેન યુનિયન્સ ફેડરેશન્સ** વિરુદ્ધ **વેસ્ટ યુપી સુગર મિલ્સ એસોસિએશન અને અન્યો**{(૨૦૦૪) ૫ એસસીસી ૪૩૦}માં મંજૂરી આપી છે. આ કેસમાં, કેન્દ્ર સરકાર દ્વારા નક્કી કરવામાં આવેલી લઘુતમ કિંમત ઉપરાંત ખાંડના કારખાનેદાર દ્વારા શેરડીની ખરીદી માટે રાજ્ય સરકારની રાજ્ય–સૂચિત કિંમત નક્કી કરવાની ક્ષમતા પર બંધારણીય ખંડપીઠ વિચાર કરી રહી હતી. સંબંધિત કલમ, એટલે કે કલમ ૧૬, પણ માત્ર નિયમનની સત્તા અને નિયમો અને શરતો ઠરાવવાની સત્તા પૂરી પાડે છે અને કિંમતો નક્કી

કરવાની સત્તા આપતી નથી. તે પાસાની ચર્ચા કરતા, નીચે મુજબ અવલોકન કરવામાં આવ્યું હતું:

> "..."નિયમન" નો અર્થ થાય છે નિયંત્રણ કરવું અથવા નિયમ દ્વારા ગોઠવણ કરવી અથવા સંચાલક સિદ્ધાંતોને આધીન રહેવું. તે માત્ર અધિનિયમમાં વિશેષ રીતે આવરી લેવાયેલા જ નહીં પરંતુ સદ્ભાવનાથી વિચારાયેલા નિયમનને આનુષંગિક સતાઓને પણ પોતાનામાં સમાવી લે તેવા બધા જ પાસાઓને ધ્યાને લેવાતા અર્થ ધરાવતો વ્યાપક અસરવાળો શબ્દ છે અને તેનો અર્થ તે જે સંદર્ભમાં ઉપયોગમાં લેવાયેલો હોય અને કાયદાના હેતુ અનુસાર નક્કી કરવો પડશે."

૨૧) ઉપરોક્ત ચુકાદાઓના આધારે, શ્રી કપૂરની રજૂઆત હતી કે આ કોર્ટે સતત એવું માન્યું છે કે નિયમન કરવાની સત્તા સૌથી વધુ વ્યાપક છે અને તેથી, તે ગૌણ ખનિજોની હિલચાલને પણ નિયમન કરવાની સત્તાનો સમાવેશ કરશે, જેમાં લીઝમાં મૂકેલ, ખોદકામ કરાયેલ રેતી ગુજરાત રાજ્યની બહાર ન લઈ જવાની શરતનો પણ સમાવેશ થાય છે.તેમણે રજૂઆત કરી હતી કે **તમિલનાડુ રાજ્ય** વિ. **એમ. પી. પી. કાવેરી ચેટ્ટી** [**(૧૯૯૫) ૨ એસ.સી.સી ૭૦૨)] માં આ** અદાલતે એવું ઠરાવ્યું હતું કે એમ.એમ.ડી.આર. અધિનિયમ હેઠળ રાજ્ય સરકારને ગૌણ ખનિજો પર ખોદકામ કર્યા બાદ તેના પર નિયંત્રણ મેળવવાની કોઈ સત્તા આપવામાં આવી નથી. તેમની રજૂઆત હતી કે આ એકમાત્ર ચુકાદો છે જેણે વિસંગત

નોંધ લીધી છે અને આ નિર્ણય કરતી વખતે **ડી.કે. ત્રિવેદી એન્ડ સન્સમાં** અગાઉનો ચુકાદો કોર્ટના ધ્યાન પર લાવવામાં આવ્યો ન હતો.

૨૨) શ્રી કપૂરની બીજી રજૂઆત એ હતી કે આવો નિયમ ઘડવાની સત્તા એમ.એમ.ડી.આર. અધિનિયમની કલમ ૧૫(૧એ)(ડી)દ્વારા મળે છે. આ કલમ રાજ્ય સરકારને માઇનિંગ લીઝમાં શરતો લાદવાની સત્તા આપે છે અને તેથી, તેમાં તેવી તમામ શરતો લાદવાની સત્તાનો સમાવેશ થશે જે ખનીજોની માલિકીની રૂએ નિપજતી હોય. **અમૃતલાલ નાથુભાઈ શાહ અને અન્ય** વિરુદ્ધ **ભારત સરકાર અને અન્ય [(૧૯૭૬) ૪ એસ.સી.સી ૧૦૮]** માં સ્થાપિત કરેલ એમ, રાજ્ય સરકાર જ 'ખદાનોની' અને તેમાં 'નિહિત' ખનિજોની માલિક હોવાથી લાઇસન્સ આપતી વખતે, તે આવા ખનિજોની હિલચાલ અને પ્રવાહને લગતી શરતો પણ મૂકી શકે છે. તેમણે **મોનેટ ઈસ્પાત એન્ડ એનર્જી લિમિટેડ** વિ. **યુનિયન ઓફ ઈન્ડિયા**. [(૨૦૧૨) ૧૧ એસ.સી.સી ૧] માં નીચેના અવલોકનોમાંથી પણ સમર્થન મેળવ્યું હતું:

> " ૮૬...અમૃતલાલ નાથુભાઈ શાહમાં આ કોર્ટનો ચુકાદો એક તરફ ખનિજને તેની પોતાની મિલકત તરીકે શોષણ કરવાની અનામતની સત્તા અને બીજી તરફ ૧૯૫૭ના અધિનિયમ અને ૧૯૬૦ના નિયમો હેઠળ ખાણો અને ખનીજોના વિકાસના નિયમન વચ્ચેનો તફાવત પ્રસ્થાપિત કરે છે.રાજ્ય સરકારને પોતાના ઉપયોગ માટે તેના પ્રદેશમાં ખાણકામ માટે ચોક્કસ વિસ્તારને અનામત કરવાની સત્તા તે તેની

માલિકીના કારણે છે; અને તે ત્યાંથી અવિભાજ્ય છે સિવાય કે તેને ૧૯૫૭ના અધિનિયમ દ્વારા યોગ્ય કાયદા દ્વારા સ્પષ્ટપણે નકારવામાં આવે જે સંસદ દ્વારા કરવામાં આવ્યું નથી.રાજ્ય દ્વારા તેની માલિકીની જમીનને તેના વિશિષ્ટ ઉપયોગ માટે અને તેના વર્ચસ્વ અને નિયંત્રણ હેઠળ અલગ કરવુ તે મારા મતે, સાર્વભૌમત્વ અને માલિકીની ઘટના છે."

૨૩) શ્રી કપૂરે દલીલ કરી હતી કે, કોઈ પણ કિસ્સામાં,આ વાદગ્રસ્ત નિયમ ઘડવાની સત્તા એમ.એમ.ડી.આર અધિનિયમની **કલમ ૨૩–સી** દ્વારા પણ આપવામાં આવી છે. તેમના મતે, કલમ ૨૩–સી(૧) માં આવતો 'ગેરકાયદેસર' શબ્દ,એ 'પરિવહન અને સંગ્રહ' શબ્દોને પણ યોગ્યતા આપે તેવી દલીલ **કરવી ભૂલભરેલી** હશે. કોઈ પણ સંજોગોમાં, પેટા–કલમ (૨)(સી) માં એવા કોઈ યોગ્ય શબ્દો નથી કે જે પેટા–કલમ (૧) ને 'પૂર્વગ્રહ વિના' સત્તા **આપે. તેથી,** બે પેટાકલમોનો સ્વતંત્ર રીતે અર્થઘટન થવુ જોઈએ અને બેમાંથી કોઇ એક બીજાના વ્યાપને ઘટાડી શકે નહી.

૨૪) તેમણે એવી પણ દલીલ કરી હતી કે વન પેદાશોના પરિવહનનું નિયમન કરવા માટે સમાન સત્તાનો અર્થઘટન કરતી વખતે, આ કોર્ટે **ત્રિપુરા રાજ્ય અને અન્ય** વિરુદ્ધ **સુધીર રંજન નાથ [(૧૯૯૭)૩ એસસીસી ૬૬૫]** ના કેસમાં રાજ્યની સરહદોની બહાર પરિવહન પર પ્રતિબંધ મૂકતો નિયમ નીચેના શબ્દોમાં જાળવી રાખ્યો હતોઃ

> "...આ કાયદાનો ઉદ્દેશ દેશની વન સંપત્તિની જાળવણી અને રક્ષણ કરવાનો અને રાજ્યો અને તેમના લોકોના હિતમાં વન પેદાશોના કાપવા, નિવારણ, પરિવહન અને કબજાને નિયંત્રિત કરવાનો છે. ઉપરોક્ત હેતુ હાંસલ કરવા માટે આ કાયદો આરક્ષિત જંગલોની ઘોષણા, ગ્રામ્ય જંગલોની રચના અને સંરક્ષિત જંગલોની ઘોષણાની જોગવાઈ કરે છે. તે જ હેતુ હાંસલ કરવા માટે આ અધિનિયમ સરકારને જંગલ અને જમીન તેની મિલકત ન હોવા છતા તેના પર નિયંત્રણ આપે છે, તેમજ છુટાછવાયેલા અને વિખરાયેલા લાકડાના સંગ્રહ અને હેરફેર પર પણ નિયંત્રણ કરે છે. તે એક કઠણ કાયદો નથી પરંતુ રાષ્ટ્રના હિતમાં વન સંપત્તિની જાળવણી, રક્ષણ અને પ્રોત્સાહન આપવા માટે રચાયેલ કાયદો છે. તેને રાજ્યના લોકોની જરૂરિયાતોને તેના ધ્યાનમાં લેવી પડશે અને પેટા–નિયમ (૮) તે જ પ્રદાન કરે છે. તેથી, અમારા મતે, નિયમ ૩ નો પેટા નિયમ (૮) સંપૂર્ણપણે સબળ છે."

૨૫) શ્રી કપૂરની છેલ્લી રજૂઆત એ હતી કે એકવાર તે સ્પષ્ટ થઈ જતા કે રાજ્ય સરકારને અપાયેલા ગૌણ ખનિજોના નિયમનની સત્તામાં તેના હેરફેર નિયમન કરવાની સત્તાનો પણ સમાવેશ થાય છે, તો તેને બંધારણની કલમ ૩૦૧નું ઉલ્લંઘન ગણવાનો કોઈ પ્રશ્ન જ નથી. આ હેતુ માટે, તેમણે આ કોર્ટના અમુક ચુકાદાઓ પર આધાર રાખ્યો હતો. **હિંદ સ્ટોનના** કેસનો ઉલ્લેખ કરતા તેમણે રજૂઆત કરી હતી કે તે કેસમાં કોર્ટે વિશિષ્ટ રીતે એવું ઠરાવ્યુ હતું કે વેપાર સુવિધાઓના ઉપયોગ માટે વળતર કર લાદવાના નિયમનકારી પગલાં અથવા પગલાંઓ કલમ 301 દ્વારા વિચારેલા પ્રતિબંધોના કાર્યક્ષેત્ર હેઠળ આવતા નથી. તેવી જ રીતે, તેમના જણાવ્યા

અનુસાર, **સુધીર રંજન નાથના** કેસમાં, આ કોર્ટે ચુકાદો આપ્યો હતો કે એકવાર આ કાયદાના હેતુઓને અમલમાં મૂકવા માટે સંસદના પ્રતિનિધિ તરીકે રાજ્ય દ્વારા કરવામાં આવેલી જોગવાઈને કલમ ૩૦૨ દ્વારા સાચવવામાં આવે, તો તે કલમ ૩૦૧ દ્વારા પ્રભાવિત થશે નહીં. તેથી, આ પ્રકારનો નિયમ સંઘવાદના સિદ્ધાંતને ઠેસ પહોંચાડશે નહીં.

૨૬) તે હકીકતને ધ્યાનમાં રાખીને કે તે સંઘ જ છે જે આ દેશમાં ખનિજોને નિયમન અને નિયંત્રિત કરી શકે છે અને ગૌણ ખનિજો માટે રાજ્યો સંઘના પ્રતિનિધિઓ તરીકે સત્તાનો ઉપયોગ કરે છે, આ કોર્ટે આ મુદ્દા પર પોતાનું વલણ સ્પષ્ટ કરવા માટે ભારત સંઘને પણ આ કાર્યવાહીની નોટિસ જારી કરવાનું યોગ્ય માન્યું હતું. ભારત સંઘે પોતાનો જવાબ દાખલ કરીને ચોક્કસ વલણ અપનાવ્યું છે કે ૧૯૬૬ના નિયમોના ૪૪–બી. બી. અથવા ૨૦૧૦ના નિયમોના નિયમ ૭૧ જેવા નિયમ ઘડવાની આવી કોઈ સત્તા નથી. શ્રીમતી માધવી દીવાન, વિદ્વાન એડિશનલ સોલિસિટર જનરલ, **ભારત સંઘ વતી હાજર થયા અને કેસને વધુ ઉચ્ચ** સ્તર પર મૂક્યો. તેમની દલીલ હતી કે આ કાર્યવાહીમાં વાદગ્રસ્ત પ્રકૃતિના નિયમો ઘડવા માટેની આવી કોઈ સત્તા ભારત સંઘ પાસે પણ નથી કારણ કે આ બંધારણની કલમ ૩૦૧નું ઉલ્લંઘન હશે. તેથી, કોઈ પણ સંજોગોમાં આવી સત્તા રાજ્ય સરકાર પાસે નિહિત થઈ શકે નહીં. તેમણે દલીલ કરી હતી કે

કલમ ૧૫ જે રાજ્ય સરકારને ગૌણ ખનિજોના **સંદર્ભમાં નિયમો બનાવવાની સત્તા આપે** છે તે ખાણકામ લીઝની શરતો અને નિયમો હેઠળ પહેલેથી જ ખોદવામાં આવેલા ગૌણ ખનિજોના નિયમન સુધી વિસ્તરતી નથી. **એમ. પી. પી. કાવેરી ચેટ્ટીની** ત્રણ ન્યાયાધીશોની બેંચે આ સ્પષ્ટ કર્યું છે, જેમાં આ કોર્ટે ગ્રેનાઈટના ખોદકામ પછી તેના વેચાણ માટે ગૌણતમ કિંમત નક્કી કરવા માટે રાજ્ય સરકાર દ્વારા કરવામાં આવેલા નિયમોને રદ કરવાને સમર્થન આપ્યું હતું. કોર્ટે ભારપૂર્વક જણાવ્યું હતું કે રાજ્ય સરકારને એમ. એમ. ડી. આર. અધિનિયમની કલમ ૧૫ હેઠળ ગૌણ ખનિજોના ઉત્ખનન પછી તેના પર નિયંત્રણ રાખવાની કોઈ સત્તા નથી. કલમ ૧૫ હેઠળની સત્તા મર્યાદિત હતી અને તે રાજ્યને ગૌણ ખનિજોના ખાણકામ પછી તેમના વેચાણ અથવા વેચાણની કિંમતને નિયંત્રિત કરવાની સત્તા આપતું નહોતું. પછીના ચુકાદાને **કે. ટી. વર્ગીસ અને અન્યો** વિરુદ્ધ **કેરળ રાજ્ય અને અન્યો [(૨૦૦૮) ૩ એસસીસી ૭૩૫]** માં ત્રણ ન્યાયાધીશ બેન્ચના ચુકાદામાં અનુસરવામાં આવ્યો છે. પછીના કિસ્સામાં, લાયસન્સની વાદગ્રસ્ત શરતો માંની એક શરત એ હતી કે ખનિજો માત્ર કેરળ રાજ્યમાં જ વેચી શકાય છે, તે પણ ઘરેલું અને કૃષિ હેતુઓ માટે. જે બિન–પરવાનગીપાત્ર હોવાનું જણાયું હતું.તેમણે એમ પણ રજૂઆત કરી હતી કે એક તરફ **અમૃતલાલ નાથુભાઈ શાહ અને ડી. કે. ત્રિવેદી એન્ડ સન્સ,** અને બીજી તરફ **એમ. પી. પી. કાવેરી ચેટ્ટીમાં**

આ કોર્ટના ચુકાદાઓ વચ્ચે કોઈ વિરોધાભાસ નથી. તેમની દલીલ હતી કે અમૃતલાલ નાથુભાઈ શાહના કેસમાં, જ્યારે ભારપૂર્વક જણાવ્યામાં આવ્યું હતું કે રાજ્ય સરકાર તેના પ્રદેશની અંદરની અને તેમાં નિહિત 'ખનિજોની માલિક' છે, ત્યારે તે જાહેર ક્ષેત્રમાં બોક્સાઇટના લાભકારક ઉપયોગનો અમુક વિસ્તારમાં રાજ્ય સરકાર દ્વારા અનામતને પડકારના સંદર્ભમાં ઠેરવામાં આવ્યું હતું. ખાનગી પક્ષોએ તે બાબતના જાહેરનામાને પડકારેલ અને કેન્દ્ર સરકાર, કે જેની સમક્ષ તેમણે રિવિઝન માટે અરજી કરી હતી, તેણે એવું ઠરવ્યું હતું કે ખનિજોની માલિકી રાજ્ય સરકારમાં નિહિત છે અને રાજ્ય સરકારને જાહેર ક્ષેત્રમાં લાભકારક ઉપયોગ માટે કોઈપણ વિસ્તારને અનામત રાખવાનો સહજ અધિકાર છે. તેણીએ આવા પ્રતિપાદનો વાંધો ઉઠાવ્યો ન હતો. જો કે, તેમની કેવિયટ એ હતી કે આ એક એવી બાબત હતી કે જ્યાં ખાનગી પક્ષોની તરફેણમાં કોઈ લીઝ નહોતી પરંતુ ખાનગી પક્ષો લીઝની મંજૂરી માટે સરકારને અરજી કરી રહ્યા હતા.

૨૭) તેવી જ રીતે, **ડી. કે. ત્રિવેદી એન્ડ સન્સ** કેસમાં, આ કોર્ટે ચુકાદો આપ્યો હતો કે ગૌણ ખનિજોનો ઉપયોગ મોટાભાગે સ્થાનિક વિસ્તારોમાં અને સ્થાનિક હેતુઓ માટે થાય છે, જ્યારે ગૌણ ખનિજો સિવાયના ખનિજો, એ તે ખનીજો છે જે રાષ્ટ્રીય સ્તરે ઔદ્યોગિક વિકાસ માટે જરૂરી છે. તેણીએ રજૂઆત કરી કે તે સંપૂર્ણપણે અલગ દરખાસ્ત છે. તેમણે એ તરફ પણ

ધ્યાન દોર્યું હતું કે, એ કેસમાં રાજ્ય સરકાર લીઝના અસ્તિત્વ દરમિયાન પણ ન્યૂનતમ ભાડું વધારી શકે છે તે તારણ, વર્તમાન કેસમાં લાગુ પડતું નથી. **ડી. કે. ત્રિવેદી એન્ડ સન્સના** કેસમાં આ કોર્ટના આવા અવલોકનો મૃત ભાડુ કે જે નિયત રકમના રૂપમાં લેવામાં આવે છે તેમાં વધારો કરવાના સંદર્ભમાં હતા, જે રોયલ્ટી ઉપરાંત પટે આપનાર દ્વારા લીઝની મંજૂરી માટેના અવેજ પેટે વસૂલવામાં આવે છે અને ખાણો અને ખનિજોના નિયમન અને વિકાસ માટે પ્રાસંગિક છે, જે તેની પ્રસ્તાવનામાં જણાવ્યા મુજબ એમ. એમ. ડી. આર. અધિનિયમનો સ્પષ્ટ ઉદ્દેશ છે. પરંતુ, વર્તમાન કેસમાં, ગુજરાત રાજ્યની સરહદોની બહાર ગૌણ ખનિજોના વેચાણ પર સંપૂર્ણ પ્રતિબંધની માંગ કરવામાં આવી છે. તેમણે દલીલ કરી હતી કે બીજી બાજુ, **એમ. પી. પી. કાવેરી ચેટ્ટી** અને **કે. ટી. વર્ગીસ** બંને એવી બાબતો હતી જેમાં લીઝની મંજૂરી પછી, ખોદકામ કરાયેલા ખનિજોના વેચાણની નિયંત્રિત કરવાની માંગ કરવામાં આવી હતી.આવા પ્રતિબંધો સંસદના પ્રતિનિધિ તરીકે રાજ્યને આપવામાં આવેલી સત્તાઓની બહાર હોવાનું જણાયું હતું અને તે મુજબ તેને રદ કરવામાં આવ્યા હતા.

૨૮) વિદ્વાન એડિશનલ સોલિસિટર જનરલે પણ અપીલકર્તાઓની એ દલીલ કે, નિયમન કરવાની સત્તા રાજ્યની બહાર અવરજવરને પ્રતિબંધિત

કરવાની સત્તાને આવરી લેશે, નકારી કાઢી હતી. તેમણે દલીલ કરી હતી કે, જ્યારે તે સારી રીતે સ્થાપિત છે કે, 'નિયમન' શબ્દપ્રયોગના ઘણા અર્થો છે અને તે પ્રતિબંધ (**સુધીર રંજન નાથ** અને **હિંદ સ્ટોન**) નો સંદર્ભ આપી શકે છે, પરંતુ વર્તમાન કેસમાં મુદ્દો એ છે કે શું એમ. એમ. ડી. આર. અધિનિયમની જોગવાઈઓ હેઠળ કાયદેસર રીતે ખાણમાંથી મેળવેલી ખનીજોના પરિવહન પર પ્રતિબંધ લાદી શકાય કે કેમ. તેમાં કોઈ શંકા નથી કે અમુક સંજોગોમાં ખાણકામ પર અથવા ઉપરોક્ત કાયદા હેઠળ ભાડાપટ્ટા આપવા પર પ્રતિબંધ લાદવામાં આવી શકે છે, પરંતુ ગેરકાયદેસર ખાણકામના સિવાયના પરિવહન પર નહીં.

૨૯) આ બાબતે, વિદ્વાન એ. એસ. જી. એ રજૂઆત **કરી હતી** કે 'ગેરકાયદેસર ખાણકામ' ને રોકવા માટે ચોક્કસ હેતુ સાથે કલમ ૨૩–સી દાખલ કરવામાં આવી હતી. તેથી, તેમાં આવતા 'પરિવહન' અને 'સંગ્રહ' શબ્દો ભાગીદારી દ્વારા ઓળખના સિદ્ધાંત પર 'ગેરકાયદેસર ખાણકામ' અભિવ્યક્તિમાંથી તેમનો અર્થ લેશે. ઉદ્દેશો અને કારણોના નિવેદનમાંથી પણ તે સ્પષ્ટ હતું. ઉપરોક્ત આધાર પર, શ્રીમતી દિવાને રજૂઆત કરી હતી કે હાઈકોર્ટે યોગ્ય તારણ કાઢ્યું હતું કે એમ. એમ. ડી. આર. અધિનિયમની કલમ ૧૫,૧૫ (૧એ) અથવા ૨૩ દ્વારા રાજ્ય સરકાર ને આવી કોઈ જોગવાઈ કરવાની સત્તા મલતી નથી.

૩૦) વિદ્વાન એડિશનલ સોલિસિટર જનરલે વધુમાં દલીલ કરી હતી કે જાહેર હિતનો પણ કોઈ પ્રશ્ન નથી. આ પાસા પર, તેમની દલીલ હતી કે સંસદ ખાણકામની પ્રવૃત્તિને કારણે પ્રભાવિત પર્યાવરણીય ચિંતાઓ પ્રત્યે સંપૂર્ણ સભાન હતી, જે ચિંતા એમ. એમ. ડી. આર. અધિનિયમની કલમ ૪એમાં પ્રતિબિંબિત થાય છે. આ જોગવાઈ અન્ય બાબતોની સાથે સાથે કુદરતી પર્યાવરણનું આરક્ષણ અને ખનિજ સંસાધનોના સંરક્ષણના હિતમાં યોગ્યતાને લીધે પ્રોસ્પેક્ટિંગ લાઇસન્સ અથવા ખાણકામ ભાડાપટ્ટા સમાપ્ત કરવાની જોગવાઈ કરે છે. વધુમાં, કલમ ૧૮ એ જોગવાઈ કરે છે કે ભારતમાં, સંભવિત ખાણકામ કામગીરીને કારણે થઈ શકે તેવા કોઈપણ પ્રદૂષણને અટકાવીને અથવા નિયંત્રિત કરી, ખનિજોના સંરક્ષણ અને વ્યવસ્થિત વિકાસ માટે અને પર્યાવરણની સુરક્ષા માટે જરૂરી હોય તેવા તમામ પગલાં લેવા એ કેન્દ્ર સરકારની ફરજ રહેશે. આ સંબંધમાં કેન્દ્ર સરકારને યોગ્ય લાગે તેવા નિયમો બનાવવાની સત્તા છે. બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો, પર્યાવરણના હિતમાં ખનિજોના સંરક્ષણના સંદર્ભમાં નિયમો બનાવવા માટે કેન્દ્ર સરકારને સશક્ત કરતી ખાસ જોગવાઈઓ છે.

૩૧) શ્રીમતી દિવાને એવી પણ દલીલ કરી હતી કે વિવાદિત નિયમો બંધારણની કલમ ૩૦૧નું ઉલ્લંઘન કરે છે કારણ કે તેઓ વેપાર, વાણિજ્ય

અને વ્યવહારિક સંબંધની સ્વતંત્રતા પર અકુંશ લગાવવા માંગે છે. બંધારણના ભાગ XIII જે કલમ 301 થી શરૂ થાય છે તેની પાછળના હેતુ પર પ્રકાશ પાડતા, તેમણે ભાર મૂક્યો હતો કે તે આર્થિક એકીકરણ હાંસલ કરવાનો છે. વધુમાં, વિદ્વાન એડિશનલ સોલિસિટર જનરલે ભારપૂર્વક જણાવ્યું કે, દેશના વિકાસ અને આર્થિક સમાનતાને સંતુલિત કરવી એ આર્થિક એકીકરણનું એટલું જ મહત્વપૂર્ણ પાસું છે. તેમણે ઉપરોક્ત પાસાઓ પર આ કોર્ટના વિવિધ ચુકાદાઓનો ઉલ્લેખ કર્યો હતો અને આ બાબતમાં વાદગ્રસ્ત ચુકાદામાં હાઈકોર્ટનો નિષ્કર્ષ પણ આ પાસા પર સાચો હતો તેવી રજુઆત સાથે પોતાની રજૂઆતો સમાપ્ત કરી.

૩૨) ખાનગી પ્રતિવાદીઓ વતી વકીલ શ્રી ડી. એન. રે હાજર થયા હતા અને વિદ્વાન એડિશનલ સોલિસિટર જનરલ દ્વારા દલીલ કરવામાં આવી હતી તે જ રીતે તેમની રજૂઆતો કરી હતી. માટે, તેનુ પુનરાવર્તન કરવાની જરૂર નથી.

૩૩) અમે બંને પક્ષોના વકીલો દ્વારા રજૂ કરવામાં આવેલી દલીલો પર યોગ્ય વિચારણા કરી છે.

૩૪) આ અપીલોનો વિષયમાંથી તેમજ ઉપર નોંધાયેલી દલીલો પરથી, એ સ્પષ્ટપણે જાણવા મળે છે કે વિચારણા માટે ઉદભવલ મુખ્ય મુદ્દાઓ નીચે મુજબ છેઃ

(એ) શું સંસદના પ્રતિનિધિ તરીકે ગુજરાત રાજ્ય દ્વારા ઘડવામા આવેલ વાદગ્રસ્ત નિયમો એમએમડીઆર અધિનિયમ હેઠળ તેને આપવામાં આવેલી સત્તાઓની બહાર છે કે કેમ?બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો, શું વાદગ્રસ્ત નિયમો એમ. એમ. ડી. આર. અધિનિયમની કલમ ૧૫,૧૫એ અને ૨૩–સીના અધિકારક્ષેત્રની બહાર છે?

(બી) શું વાદગ્રસ્ત નિયમો ભારતના બંધારણના ભાગ XIII નું ઉલ્લંઘન કરે છે?

૩૫) અપીલકર્તાઓએ રજૂઆત કરી છે કે કલમ ૧૫ આવી સત્તા આપે છે.કલમ ૧૫ની પેટા–કલમ (૧) રાજ્ય સરકારને પથ્થરખાણ ભાડાપટ્ટા, ખાણકામ ભાડાપટ્ટા અથવા ગૌણ ખનિજોના સંદર્ભમાં અન્ય છૂટછાટો અને તેની સાથે જોડાયેલા હેતુઓના 'નિયમન' કરવા માટે નિયમો બનાવવાની સત્તા આપે છે. નિયમનની આ સત્તા ભાડાપટ્ટા આપવા સાથે સંબંધિત છે.તે શ્રી કપૂરની રજૂઆત છે કે, 'નિયમનકારી' અભિવ્યક્તિ નો અર્થ વ્યાપક છે અને તેથી, અહીં જે પ્રકૃતિના નિયમો બનાવેલા છે તે બનાવવાની સત્તા પ્રદાન કરે છે. તેમણે આ કોર્ટના વિવિધ ચુકાદાઓનો

ઉલ્લેખ કર્યો છે જેમાં 'નિયમન' અભિવ્યક્તિ નો અર્થ સમજાવવામાં આવ્યો છે. તેમણે એ પણ રજૂઆત કરી છે કે, કોઈ પણ સંજોગોમાં કલમ ૧૫ (૧એ) હેઠળ આવી સત્તા છે અને એ જોગવાઈને કલમ ૧૫ (૧) થી સ્વતંત્ર રીતે વાંચવી પડશે.

૩૬) **એમ. પી. પી. કાવેરી ચેટ્ટી** અને **કે. ટી. વર્ગીસ** કેસમાં આ કોર્ટના ચુકાદાઓને ધ્યાનમાં રાખીને ઉપરોક્ત દલીલને સ્વીકારવી મુશ્કેલ છે. તે ચુકાદાઓમાં, સ્પષ્ટપણે જણાવવામાં આવ્યું છે કે એમ.એમ.ડી.આર. અધિનિયમની કલમ ૧૫ હેઠળ રાજ્ય સરકારની સત્તામાં ગૌણ ખનિજોના ઉત્ખનન પછી તેના પર નિયંત્રણનો સમાવેશ થતો નથી. નીચેના અવલોકનો ઉપરોક્ત ચુકાદામાંથી અહીં કાઢવામાં આવ્યા છેઃ

> "૧૯. હાઈકોર્ટે ૮–ડી અને ૧૯–બી નિયમોને મુખ્યત્વે આ આધાર પર રદ કર્યા હતા કે, ઉપરોક્ત અધિનિયમની કલમ ૧૫ રાજ્ય સરકારને, ગ્રેનાઈટના ઉત્ખનન પછી તેના આંતરિક અથવા વિદેશ વેપારને નિયમન કરવા માટે નિયમો ઘડવાની કોઈ સત્તા આપતી નથી. કલમ ૧૫, ગ્રેનાઈટ માટે ગૌણતમ કિંમત નક્કી કરવા માટે રાજ્ય સરકારની કંપની અથવા કોર્પોરેશનને સક્ષમ બનાવવા માટે નિયમો ઘડવાની સત્તા પણ રાજ્ય સરકારને આપતી નથી.
>
> ૨૦. અપીલકર્તા રાજ્યના વિદ્વાન વકીલે રજૂઆત કરી હતી કે, ઉપરોક્ત અધિનિયમની પ્રસ્તાવના અને તેની કલમ ૧૮ના સંદર્ભે નિયમો ૮–ડી અને ૧૯–બી માન્ય છે. તેમણે રજૂઆત કરી હતી કે કલમ ૧૫ (ઓ) હેઠળ રાજ્યની નિયમ બનાવવાની સત્તા

૮–ડી અને ૧૯–બી નિયમોને આવરી લેવા માટે પૂરતી વ્યાપક છે.

૨૧. આ અધિનિયમ સંઘના નિયંત્રણ હેઠળના ખાણોના નિયમન અને ખનિજોના વિકાસની જોગવાઈ કરવા માટે ઘડવામાં આવ્યો છે.ઉપરોક્ત અધિનિયમની કલમ ૨ જાહેર કરે છે કે, જાહેર હિતમાં તે અનુકૂળ છે કે, સંઘે ઉક્ત અધિનિયમમાં જોગવાઈ કરેલા વ્યાપ સુધી ખાણોનું નિયમન અને ખનિજોના વિકાસને તેના નિયંત્રણ હેઠળ લેવો જોઈએ. કલમ ૧૩ કેન્દ્ર સરકારને ખનિજોના સંદર્ભમાં પ્રોસ્પેક્ટિંગ લાઈસન્સ અને ખનિજ લીઝના અનુદાનનું નિયમન કરવા અને તેની સાથે જોડાયેલા હેતુઓ માટે નિયમો બનાવવાની સત્તા આપે છે. કલમ ૧૫ની પેટા–કલમ (૧) રાજ્ય સરકારને ગૌણ ખનિજોના સંદર્ભમાં પથ્થરખાણ ભાડાપટ્ટા, ખાણકામ ભાડાપટ્ટા અને અન્ય ખનિજ છૂટછાટોના અનુદાનનું નિયમન કરવા અને તેની સાથે જોડાયેલા હેતુઓ માટે નિયમો બનાવવાની સત્તા આપે છે. કલમ ૧૫ની પેટા–કલમ (૧–એ) જણાવે છે કે આવા નિયમો તેમાં નિર્ધારિત બાબતો માટે જોગવાઈ કરી શકે છે, એટલે કેઃ જે વ્યક્તિ દ્વારા અને જે રીતે ખાણની લીઝ, ખાણકામની લીઝ વગેરે માટે અરજી કરી શકાય છે; તેના માટે ચૂકવવાની ફી; અરજી કરવા માટે ફોર્મ અને સમય ; એવી બાબતો કે જે જ્યારે એક જ દિવસે એક જ જમીનના સંદર્ભમાં અરજીઓ પ્રાપ્ત થાય છે ત્યારે ધ્યાનમાં લેવાની હોય; નિયમો અને શરતો કે જેના પર ભાડાપટ્ટા મંજૂર અથવા નિયંત્રિત થઈ શકે છે;આ માટેની પ્રક્રિયા;ભાડાપટ્ટા ધારકોને પૂરી પાડી આપવાની સુવિધાઓ; ભાડું અને અન્ય શુલ્કોનું નિયત અને વસૂલાત, અને જે સમયની અંદર તેઓ ચૂકવવાપાત્ર છે; તૃતીય પક્ષોના અધિકારોનું રક્ષણ; વનસ્પતિનું રક્ષણ; જે રીતે ભાડાપટ્ટા ટ્રાન્સફર કરી શકાય છે; જમીન પર રસ્તાઓ, પાવર ટ્રાન્સમિશન લાઇનો વગેરેનું નિર્માણ, જાળવણી અને ઉપયોગ; જાળવવાના રજિસ્ટરોનું સ્વરૂપ; રજૂ કરવાના અહેવાલો અને નિવેદનો અને કોને; અને ઉક્ત નિયમો હેઠળ કોઈપણ સત્તાધિકારી દ્વારા પસાર કરવામાં આવેલા કોઈપણ આદેશનું પુનરાવર્તન.

પેટા–કલમ (૧–એ) ની કલમ (ઓ) દર્શાવે છે કે "અન્ય કોઈ બાબત જે સૂચવવામાં આવે છે અથવા સૂચવવામાં આવી શકે છે". ઉપરોક્ત અધિનિયમની કલમ ૧૮ જણાવે છે કે, સંભવિત અથવા કાર્યરીત ખાણકામની કામગીરીને કારણે થતા કોઈપણ પ્રદૂષણને અટકાવીને અથવા નિયંત્રિત કરીને પર્યાવરણના સંરક્ષણ અને વ્યવસ્થિત વિકાસ માટે જરૂરી હોય તેવા તમામ પગલાં લેવાની ફરજ કેન્દ્ર સરકારની રહેશે.

૨૨. નિયમો ૮–ડી અને ૧૯–બી રાજ્ય સરકાર અથવા તેના અધિકારીઓ અથવા રાજ્ય સરકાર દ્વારા નિયત રાજ્ય સરકારની કંપની અથવા નિગમને, દરેક પરમિટ ધારક દ્વારા ખાણમાંથી મેળવેલા ગ્રેનાઈટ અથવા અન્ય ખડકનો સજાવટ અથવા સુશોભન હેતુઓ માટે વેચાણને નિયંત્રિત કરવા માટે નિર્દેશ આપવા સશક્ત બનાવે છે. તેઓ રાજ્ય સરકાર અથવા તેના અધિકારીઓ અથવા રાજ્ય સરકારની કંપની અથવા કોર્પોરેશનને, તેના વેચાણ માટે ગૌણતમ કિંમત નક્કી કરવાની સત્તા પણ આપે છે. ઉપર ટાંકવામાં આવેલા તારીખ ૧૦–૦૬–૧૯૯૨ના સરકારી આદેશ નંબર ૨૧૪ ની શરતો દ્વારા બતાવ્યા પ્રમાણે, તેનો ઉદ્દેશ ગ્રેનાઈટ સંસાધનોનું સંરક્ષણ અને રક્ષણ કરવાનો છે.

૨૩. ગ્રેનાઈટના ખોદકામ પછી તેના વેચાણને નિયંત્રિત કરવાથી અને તેની લઘુતમ કિંમત નક્કી કરીને, ગ્રેનાઈટના સંસાધનોને કેવી રીતે સુરક્ષિત કરી શકાય તે જોવું મુશ્કેલ છે.

૨૪. આ અધિનિયમ હેઠળ રાજ્ય સરકારને ગૌણ ખનિજોના ખોદકામ પછી તેના પર નિયંત્રણ રાખવાની કોઈ સત્તા આપવામાં આવી નથી. નિંયમ બનાવવાની ગૌણ સત્તામ ડળ તરીકે રાજ્ય સરકારની સત્તા કલમ ૧૫માં દર્શાવેલ રીતે મર્યાદિત છે. ગૌણ ખનિજના વેચાણ અને વેચાણની કિંમતને નિયંત્રિત કરવાની સત્તા કલમ ૧૫ની પેટા કલમ (૧–એ) ની કલમ (ઓ) ની શરતો દ્વારા આવરી લેવામાં આવતી નથી. આ કલમ માત્ર ખાણ અને

ખાણકામ ભાડાપટ્ટા અને અન્ય ખનિજ છૂટછાટોના અનુદાનના નિયમન **સાથે સંબંધિત હોઈ શકે છે, અને તે પહેલાથી** જ ખાણમાંથી મેળવેલા ખનિજોના વેચાણનું નિયમન કરવાની સત્તા પ્રદાન કરતું નથી."

૩૭) તેવી જ રીતે, કેરળ રાજ્ય દ્વારા આપવામાં આવેલી લાઇસન્સની શરત કે, તે માત્ર રાજ્યની અંદર જ વેચી શકાય, તે પણ ઘરેલું અને કૃષિ હેતુઓ માટે, નીચેના શબ્દોમાં રદ કરવામાં આવી હતીઃ

"૩. અપીલકર્તાઓની ફરિયાદ છે કે લાઇસન્સ જારી કરતી વખતે પ્રતિબંધોના સ્વરૂપમાં કેટલીક શરતો સામેલ કરવામાં આવી છે. આવી શરતોમાંથી એક કે જેને અપીલકર્તાઓ પડકારે છે તે એ છે કે, જે ખનિજોને સંગ્રહિત કરવાની મંજૂરી આપવામાં આવી હતી તે માત્ર અધિકૃત ખાણકામ પરમિટ ધારકો પાસેથી જ ખરીદવાની હતી. બીજી શરત એ છે કે તેમને માત્ર કેરળ રાજ્યમાં જ ખનિજો વેચવાની મંજૂરી છે, તે પણ ઘરેલું અને કૃષિ હેતુઓ માટે. અપીલકર્તાઓની ફરિયાદ એ છે કે, જ્યાં સુધી સહકારી મંડળીઓની વાત છે, તેઓને અપીલકર્તાઓના કિસ્સામાં લાદવામાં આવેલા એવા કોઈપણ પ્રતિબંધોથી લાગુ પડતા નથી. આમ, અપીલકર્તાઓ અનુસાર, સહકારી મંડળીઓ અને વ્યક્તિઓને આપવામાં આવેલા લાઇસન્સમાં લાદવામાં આવેલા પ્રતિબંધોની બાબતમાં, સ્પષ્ટ ભેદભાવ છે.તે સિવાય આવા પ્રતિબંધો માટે કોઈ કાનૂની મંજૂરી નથી."

૩૮) **એમ. પી. પી. કાવેરી ચેટ્ટી**એ **ડી. કે. ત્રિવેદી એન્ડ સન્સ**ના અગાઉના ચુકાદાને ધ્યાનમાં લીધો ન હતો તેવી શ્રી કપૂરની દલીલ અસ્થાને છે. આ વતી, અમે વિદ્વાન એડિશનલ સોલિસિટર જનરલ સાથે સંપૂર્ણપણે સંમત

છીએ કે, **ડી. કે. ત્રિવેદી એન્ડ સન્સ**ના ચુકાદા અને શ્રી કપૂર દ્વારા ટાંકવામાં આવેલા અન્ય ચુકાદાઓ સ્પષ્ટ રીતે અલગ પડે છે કારણ કે તે કેસોમાં સંદર્ભ અને વિષયવસ્તુઓ સંપૂર્ણપણે અલગ હતા. કેસોના બે સમૂહમાં તફાવતો દર્શાવવાની જરૂર નથી, કારણ કે અમે બંને વચ્ચેનો તફાવત દર્શાવતી અને કોઈ પણ પ્રકારનો ઘર્ષણ નથી તે તરફ ધ્યાન દોરવાતી શ્રીમતી દીવાનની દલીલ સાથે સંપૂર્ણપણે સંમત છીએ. તેઓ સાચા છે કે કેસના બે સેટને સુમેળમાં વાંચી શકાય છે.

39) **અમૃતલાલ નાથુભાઈ શાહ, ડી. કે. ત્રિવેદી એન્ડ સન્સ** અને **હિંદ સ્ટોન**ના કેસોમાં, આ પગલાંનો લીઝ અનુદાન આપવા અથવા ઇનકાર કરવા સાથે સીધો સંબંધ હતો. ત્વરીત અપીલ, પહેલેથી જ ખોદવામાં આવેલા ખનિજો જે ભાડૂતની માલિકીના છે, તેના વેચાણ સાથે સંબંધિત છે. રાજ્ય સરકાર દ્વારા રાજ્યની બહાર તેના વેચાણ પર પ્રતિબંધ મૂકવો એ એમએમડીઆર અધિનિયમ હેઠળ માન્ય નથી. **હિંદ સ્ટોનના** કેસમાં, આ કોર્ટે સંક્ષિપ્તમાં એમ. એમ.ડી.આર. અધિનિયમનો અવકાશ અને વ્યાપ વર્ણવ્યો હતો અને એ બાબત પર પ્રકાશ પાડ્યો હતો કે આ અધિનિયમ 'ખનિજોના સંરક્ષણ તથા વિવેકપૂર્ણ અને ભેદસરના શોષણ' ને લક્ષિત છે. ઉક્ત ચુકાદામાંથી નીચેનો ફકરો દર્શાવે છે કે નિયમનની પદ્ધતિ તરીકે,

પ્રતિબંધ સ્પષ્ટપણે સ્વીકાર્ય છે, જો કે, તે ખનિજોના સંરક્ષણ, શોષણ અને ખોદકામ સાથે સીધો સંબંધ ધરાવતો હોવો જોઈએ :

> "૧૦...એ વિધાન જેની સાથે અમે ચિંતિત છીએ તે, ખાણ અને ખનીજ (વિકાસ અને નિયમન) અધિનિયમ જેનો હેતુ, અમે પહેલેથી જ એક કરતા વધુ વખત કહ્યું છે તેમ, ખનિજોના સંરક્ષણ તથા વિવેકપૂર્ણ અને ભેદસરના શોષણ' ને લક્ષિત છે. ચોક્કસ દુર્લભ ખનિજના કિસ્સામાં, રાજ્ય અથવા તેની એજન્સી દ્વારા શોષણને મંજૂરી આપવી અને ખાનગી એજન્સીઓ દ્વારા શોષણ પર પ્રતિબંધ મૂકવો એ સંરક્ષણ અને વિવેકપૂર્ણ શોષણની સૌથી અસરકારક પદ્ધતિ છે. જો તમે ભવિષ્ય માટે સંરક્ષણ કરવા માંગો છો, તો તમારે વર્તમાનમાં પ્રતિબંધ મૂકવો જોઈએ. અમને કોઈ શંકા નથી કે અમુક કિસ્સાઓમાં ભાડાપટ્ટા પર નિષેધ મૂકવો એ અધિનિયમની કલમ ૧૫ દ્વારા પરિકલ્પિત નિયમનનો એક ભાગ છે.

૪૦) બીજી તરફ, એમ.એમ.ડી.આર. અધિનિયમના ઉદ્દેશ અને હેતુ, કે જે ખનિજોના સંરક્ષણ અને વિવેકપૂર્ણ દોહન સાથે સંબંધિત છે, અગાઉથી ખોદવામાં આવેલા ખનિજોના રાજ્યની બહાર પરિવહન કે વેચાણ પર પ્રતિબંધની, તેની સાથે કોઈ સીધી સાંઠગાંઠ નથી.

૪૧) જ્યાં સુધી **એમ.એમ.ડી.આર. અધિનિયમની** કલમ ૨૩–સીનો સંબંધ છે, તે ગેરકાયદેસર ખાણકામને અટકાવવાના ઉદ્દેશ્ય સાથે ૧૯૯૯ના અધિનિયમ સુધારા દ્વારા ઉમેરવામાં આવી હતી. તે ઉદ્દેશો અને કારણોના

નિવેદનમાં સ્પષ્ટ રીતે જણાવવામા આવ્યું છે.આપણે તેનો એક ભાગને પુનર્જનન કરી શકીએ છીએઃ

> "(iii) ગેરકાયદેસર ખાણકામને રોકવા ના હેતુથી, અધિનિયમની યોગ્ય જોગવાઈઓ હેઠળ કોઈપણ ખનીજના પરિવહન અથવા સંગ્રહ સિવાય, ખનીજના પરિવહન અથવા સંગ્રહ માટે કારણભૂત કોઈપણ વસ્તુ પર પ્રતિબંધ મૂકતી નવી જોગવાઈ અધિનિયમમાં ઉમેરવાની દરખાસ્ત છે. વધુમાં, અધિનિયમ પ્રસ્તાવિત નવી નિયમનની જોગવાઈઓના ઉલ્લંઘનને આવરી લેવા માટે અધિનિયમમાં સુધારો કરવાની દરખાસ્ત કરવામાં આવી છે. એવી નવી જોગવાઈ દાખલ કરવાની પણ દરખાસ્ત કરવામાં આવી છે, કે જે અધિનિયમ હેઠળ જપ્ત કરાયેલી કોઈપણ વસ્તુને, કોર્ટ આદેશો હેઠળ જામીપાત્ર બનાવે.રાજ્ય સરકારોને ગેરકાયદેસર ખાણકામ, પરિવહન અને ખનિજોના સંગ્રહને રોકવા માટે અને તેની સાથે જોડાયેલા હેતુઓ ના નિયમો બનાવવા માટે, સશક્ત બનાવવા એક નવી કલમ ઉમેરવાની દરખાસ્ત કરવામાં આવી છે.
>
> (ભાર મૂકવામાં આવ્યો છે) "

૪૨) કલમ ૨૩–સીમાં 'પરિવહન' અને 'સંગ્રહ' શબ્દોનું અર્થઘટન આ સંદર્ભમાં કરવાનું છે. અહીં આ બે શબ્દોનો ઉપયોગ 'ગેરકાયદેસર ખાણકામ' ના સંદર્ભમાં થાય છે. તે સ્પષ્ટ છે કે આ જોગવાઈ હેઠળ ગેરકાયદેસર ખાણકામ ના ખનિજોના પરિવહન અને સંગ્રહ ને નિયંત્રિત કરી શકાય છે, અને યોગ્ય રીતે મંજૂર કરેલા લાઇસન્સ દ્વારા સમર્થિત રેતી જેવા ગૌણ ખનિજોના ખાણકામને નહીં. તેથી, કાયદેસર રીતે ખોદવામાં

આવેલા ખનિજોના પરિવહનનું નિયમન કરવા માટે નિયમ બનાવવા, આ જોગવાઈમાંથી કોઈ સત્તા મળતી નથી.

૪૩) જ્યાં સુધી ઉપરોક્ત મુદ્દો નંબર (બી) ની વાત છે, અમારો એવો પણ મત છે કે વાદગ્રસ્ત નિયમો બંધારણના ભાગ XIII નું ઉલ્લંઘન કરે છે કારણ કે તેની અસર બંધારણની કલમ ૩૦૧ હેઠળ વેપાર, વાણિજ્ય અને વ્યવહારિક સંબંધની સ્વતંત્રતામાં પર અંકુશ લાવે છે. આ કલમ હેઠળ, 'સ્વતંત્રતા' અભિવ્યક્તિને 'ભારતના સમગ્ર પ્રદેશમાં' અભિવ્યક્તિ સાથે વાંચવી આવશ્યક છે. કલમ ૩૦૨ હેઠળ, સંસદ જાહેર હિતમાં જરૂરી હોય તે પ્રમાણે એક રાજ્ય અને અન્ય રાજ્ય વચ્ચે વેપાર, વાણિજ્ય અથવા વ્યવહારિક સંબંધની સ્વતંત્રતા પર પ્રતિબંધો લાદી શકે છે. 'જાહેર હિત' અભિવ્યક્તિમાં પ્રાદેશિક હિતનો પણ સમાવેશ થઈ શકે છે. જો કે, કલમ ૩૦૩ દ્વારા કલમ ૩૦૨ લાયક ઠરે છે, જે સંસદ અને રાજ્યોની વિધાનસભાઓને એક રાજ્યને બીજા કરતાં વધુ પ્રાધાન્ય આપે તેવો, અથવા એક રાજ્ય અને બીજા વચ્ચે ભેદભાવ કરે તેવો કોઈ કાયદો બનાવવા પર પ્રતિબંધ મૂકે છે. સંસદે અછતની પરિસ્થિતિઓનો સામનો કલમ ૩૦૨ (૨) દ્વારા કરવાનો રેહશે. જાહેર હિતમાં જરૂરી હોઈ તેવા, વેપાર, વાણિજ્ય અથવા વ્યવહારિક સંબંધની સ્વતંત્રતા પર વાજબી પ્રતિબંધો લાદવાની રાજ્યની વિધાનસભાને સત્તા છે, પરંતુ આવા બિલ

અથવા સુધારાને રાષ્ટ્રપતિ પાસેથી પૂર્વ મંજૂરી મેળવ્યા પછી જ રાજ્યની વિધાનસભા સમક્ષ રજૂ કરી શકાય છે. રાષ્ટ્રપતિ, રાજ્યના વડા અને સંઘના સંરક્ષક હોવાને કારણે, સંતુષ્ટ હોવા જોઈએ કે આવા કાયદાની ખરેખર જરૂર છે અને, આમ, રાષ્ટ્રીય હિત ઉપર પ્રાદેશિક હિતોને પ્રોત્સાહન આપવા પર અંકુશ તરીકે કામ કરે છે. આ પ્રકરણની ઉપરોક્ત યોજનાને ધ્યાનમાં રાખીને, તે સ્પષ્ટ થાય છે કે જ્યારે રાજ્ય વિધાનસભા પર આવા પ્રતિબંધો હોય છે, ત્યારે રાજ્ય સરકાર, એ કાયદા હેઠળ આવા પ્રતિબંધ લાદી શકતી ન હતી, જેનો ઉદ્દેશ ખાણો અને ખનિજ વિકાસનું નિયમન કરવાનો હોય, અને વેપાર અને વાણિજ્યને નહીં.

૪૪) તે ઉપરાંત, અમે, બંધારણનો ભાગ XIII એ દેશના આર્થિક એકીકરણના ઉદ્દેશ્યને પ્રાપ્ત કરવાના હેતુથી ધારાકીય સત્તા પર નિયંત્રણ અને સંતુલન કરતી સંહિતા છે, એવી વિદ્વાન એડિશનલ સોલિસિટર જનરલની રજૂઆતને સબળ માનીયે છીએ. **વીડિયો ઇલેક્ટ્રોનિક્સ પ્રાઇવેટ લિમિટેડ અને અન્યો** વિરુદ્ધ **પંજાબ રાજ્ય અને અન્યો [(૧૯૯૦) ૩ એસ. સી. સી. ૮૭]** માં આ બાબત પર ભાર મૂકવામાં આવ્યો હતો, જેમાં આ કોર્ટે ચુકાદો આપ્યો હતોઃ

> "૨૦. ... અમારા મતે, બંધારણના ભાગ XIII ને અલગ કરીને વાંચી શકાય નહિ. તે સંઘીય યોજનાની કલ્પના કરતી અને રાજ્યોને સાતમી અનુસૂચિની બીજી યાદીની સંબંધિત બાબતોના સંદર્ભમાં

ધારાકીય સત્તાઓ પ્રદાન કરતી સામાન્ય યોજનાને સમાવતી એક જ બંધારણીય સાધનનો અભિન્ન ભાગ છે. તે રાજ્યોને તેના હેતુઓ માટે આવક વધારવા સંપૂર્ણ સત્તાઓ પણ પ્રદાન કરે છે, અને રાજ્યના દરેક કાયદાને રાષ્ટ્રપતિની મંજૂરી મેળવવાની જરૂર નથી. ભારતનું બંધારણ એક જીવંત દસ્તાવેજ છે. તેનું અર્થઘટન એવું થવું જોઈએ કે તે આર્થિક, રાજકીય અને સામાજિક રીતે વિકસતા અને બદલાતા સમાજમાં, પરિસ્થિતિની જરૂરિયાતોને અનુરૂપ હોય અને તેના અનુકૂળ બને. તેથી, તેમાં ઉપયોગમાં લેવાતી અભિવ્યક્તિઓના અર્થ નું એ રીતે અર્થઘટન થવું જોઈએ કે, તે ભારત સંઘમાં વિવિધ રાજ્યોની સત્તા અને અધિકારોની વહેંચણીની હાલની સમસ્યાનું સમાધાન કરવાનો પ્રયાસ કરે, અને વિકાસશીલ સંસ્થામાં ઊભી થઈ શકે તેવી ભાવિ આકસ્મિકતાઓની આગાહી કરે. બંધારણ જે તે સમયે વર્તમાનને સમજવા અને ભવિષ્યની આગાહી કરવા માટે સક્ષમ હોવું જોઈએ, જે વિકસતી અને જીવંત સંસ્થા માટે કુદરતી અને જરૂરી પરિણામ છે. તે બંધારણીય ન્યાયનિર્ણયનો ભાગ હોવો જોઈએ. તેથી, રાજ્યોનો આર્થિક વિકાસ અન્ય તમામ રાજ્યો સાથે સમાનતામાં લાવવા, અને તેથી ભારતની આર્થિક એકતાનો વિકાસ કરવો, એ આ ભૂમિની બંધારણીય આકાંક્ષાઓની મુખ્ય પ્રતિબદ્ધતાઓ અથવા લક્ષ્યોમાંનું એક છે. સુવ્યવસ્થિત સમાજની કામગીરી માટે તમામ રાજ્યોની આર્થિક સમાનતા, આર્થિક એકતા જેટલી જ મહત્વપૂર્ણ છે."

માલસામાન, સેવાઓની હેરફેરની સ્વતંત્રતા અને સહિયારા બજારની રચનાને, સંદર્ભિત રીતે અને આર્થિક સંઘ બનાવવા માટે જરૂરિયાત તરીકે સમજવી આવશ્યક છે.

૪૫) તમામ સામાવાળાઓ દ્વારા પણ યોગ્ય રીતે દલીલ કરવામાં આવી છે કે, દેશનો સંતુલિત વિકાસ એ આર્થિક એકીકરણનું એટલું જ મહત્વપૂર્ણ પાસું છે.તેમાં કોઈ શંકા નથી કે, ભાગ XIII અમુક પ્રકારનાં તફાવતને મંજૂરી આપે છે, ઉદાહરણ તરીકે, પછાત પ્રદેશને પ્રોત્સાહિત કરવા અથવા દેશના એવા ભાગો કે જે વિકાસના ઈચ્છિત સ્તર સુધી પહોંચી શક્યા ન હોય, તેમના માટે સમાન તક ઊભી કરવા માટે. આ સંદર્ભમાં, ભાગ XIII બમણા ઉદ્દેશ્ય પરિકલ્પે છે :(i) અવરોધો દૂર કરીને વેપાર, વાણિજ્ય અને આંતરવ્યવહારની સરળતા દ્વારા સહિયારા બજારની સુવિધા; અને (ii) નિયમો (અથવા નિયંત્રણો) કે જે રાજ્યો અથવા પ્રદેશો વચ્ચે તફાવત કરવાની અસર ધરાવે છે, જે માત્ર અછત,વગેરે જેવા ઉભરતા સંજોગોમાં જ નહી પણ આર્થિક રીતે પછાત પ્રદેશોના વિકાસ માટે અથવા અન્યથા જાહેર હિતમાં યોગ્ય ઠેરવેલ હોય, તેના માટે પણ જરૂરી છે..ભાગ XIII તે માત્ર "સ્વતંત્રતા" વિશે નથી, પરંતુ તે નિયંત્રણ અને સંતુલનની સંહિતા છે, જેનો હેતુ આર્થિક એકતા અને સમાનતા હાંસલ કરવાનો છે.નિયંત્રણ અને સંતુલન દ્વારા આર્થિક એકીકરણ માટે આવા ઈચ્છિત ઉદ્દેશને વીડિયો ઈલેક્ટ્રોનિક્સ પ્રાઇવેટ લિમિટેડના કેસમાં પણ સ્પષ્ટ કરવામાં આવ્યો હતો.

> "૩૬. ... આર્થિક એકતા એ ઈચ્છિત લક્ષ્ય છે, આર્થિક સંતુલન અને સમૃદ્ધિ પણ લક્ષ્ય છે.સમાનરીતે વિકાસ એ બંધારણની પ્રતિબદ્ધતાઓમાંની એક છે. કલમ ૩૮ અને ૩૯માં

સમાવિષ્ટ નિર્દેશક સિદ્ધાંતો, આર્થિક એકતા તેમજ વિકસિત અને અલ્પવિકસિત ક્ષેત્રોના આર્થિક વિકાસ સાથે સુસંગત હોવા જોઈએ. તે જરૂરી છે કે, કલમ ૩૦૧ માં જોગવાઈ કરેલ પ્રતિબંધોને અને કલમ ૩૦૪ (એ) અને (બી) **ના વ્યાપને, બંધારણની કલમ** ૧૪ના સંદર્ભમાં સમજવા અને અર્થઘટન કરવા જોઈએ. બંધારણ એક જીવંત સંસ્થા છે અને, ઉપયોગમાં લેવાતી અભિવ્યક્તિઓના ગર્ભિત અર્થને માત્ર ત્યારે જ ઉજાગર કરી શકાય છે જ્યારે કોઈ ચોક્કસ પરિસ્થિતિ ઊભી થાય. એવું નથી કે બદલાતા સમય સાથે અર્થ બદલાય છે, પરંતુ બદલાતો સમય વપરાયેલી અભિવ્યક્તિઓના અર્થને સમજાવે છે અને પ્રકાશિત કરે છે. વપરાયેલી અભિવ્યક્તિઓનો ભાવાર્થ ગતિશીલ પરિસ્થિતિઓમાં તેનો સ્વરૂપ લે છે. પછાત રાજ્ય અથવા અશાંત રાજ્ય, ઉન્નત અથવા વિકસિત રાજ્યો સાથે સમાનરીતે સ્પર્ધામાં ભાગ ન લઈ શકે.રાજ્યની અંતર્ગત પણ, ઘણીવાર પછાત વિસ્તારો હોય છે જેનો વિકાસ જ્યારે કેટલાક વિશેષ પ્રોત્સાહનો આપવામાં આવે ત્યારે જ થઈ શકે છે. જો કોઈ રાજ્યના એકમોને (તે પ્રકારે અથવા) કોઈપણ રૂપમાં સબસિડી અથવા અનુદાનથી પ્રોત્સાહનો આપવામાં આવે, જેથી તે અન્યો સાથે સમાન રીતે સ્પર્ધા કરવા માટે તેની પંગુતા અથવા બાળઅવસ્થામાંથી બહાર આવી શકે, તો તે, અમારા મતે, બંધારણના ભાગ XIII ના ભાવ અને સબદાર્થ નું ઉલ્લંઘન કરતું નથી અને કરી શકે પણ નહી. જો કે, આ ત્યારે જ ગ્રાહ્ય છે જ્યારે કોઈ વ્યાજબી કારણ હોય, એટલે કે, જો તફાવત દર્શાવતા કારણો ન્યાયીક અને તર્કસંગત હોય.જો એવા કોઈ કારણો નહીં હોય, તો તે પ્રતિકૂળ ભેદભાવ સમાન હશે."

૪૬) કલમ ૩૦૩ હેઠળ કોઈપણ 'પસંદગી' અથવા 'ભેદભાવ' ને યોગ્ય ઠેરવવા માટે, માલની અછત હોય તેવુ પુરવાર કરવુ પડશે. તે નોંધવાની બાબત છે કે અભ્યાસ જૂથનો અહેવાલ, કે જેના પર અપીલકર્તા દ્વારા આધાર

મૂકવામાં આવ્યો છે, તે ભારતની બહાર રેતીના નિકાસને પ્રતિબંધિત કરવાની જરૂરિયાત પર ધ્યાન કેન્દ્રિત કરે છે, ભારતની અંદર નહીં. કોઈ પણ સંજોગોમાં, અપીલકર્તાને ખોદકામ કરવામાં આવતી રેતીના જથ્થાને મર્યાદિત કરવામાં કંઈપણ અટકાવતું નથી. જો કે, એકવાર અપીલકર્તા રાજ્ય રેતીના ખોદકામની મંજૂરી આપ્યા પછી, ભારતના પ્રદેશમાં તેની હેરફેરને ન તો તે કાયદેસર રીતે પ્રતિબંધિત કરી શકે છે અને ન તો તેવા પ્રતિબંધ બંધારણીય રીતે ગ્રાહ્ય છે. તેવી જ રીતે, અન્ય રાજ્યોમાંથી રેતીની આયાત કરવા માટે રાજ્ય પર કોઈ પ્રતિબંધ નથી. એવા કિસ્સામાં કે જેમાં રાજ્યની માંગ પૂરી ન થઈ રહી હોય તો, તે અન્ય રાજ્યોમાંથી રેતી ખરીદી શકે છે. કોઈ પણ સંજોગોમાં, બજાર રેતીના વેપારને નિર્ધારિત કરશે, કારણ કે ખાણકામ કરતી કંપની માટે પરિવહન પર મોટો ખર્ચ કર્યા પછી દૂરના સ્થળે તેની રેતીનું પરિવહન કરી અને વેચાણ કરવાની કોઈ વ્યવસાયિક સૂઝ બનતી નથી.

૪૭) આમ, અમે અપીલકર્તાઓ સામેના બંને પ્રશ્નોના જવાબ આપીએ છીએ.

૪૮) પરિણામે, અમે આંધ્ર પ્રદેશ હાઈકોર્ટ અને મદ્રાસ હાઈકોર્ટના દૃષ્ટિકોણને ગ્રાહ્ય રાખતા નથી. તેના બદલે, અમે ગુજરાત હાઈકોર્ટના વાદગ્રસ્ત ચુકાદાને સમર્થન આપીએ છીએ અને આ અપીલને રદ કરીએ છીએ.

.....ન્યાયમૂર્તિ.

(એ. કે. સિકરી)

.....ન્યાયમૂર્તિ.

(એસ. અબ્દુલ નઝીર)

.....ન્યાયમૂર્તિ.

(એમ. આર. શાહ)

નવી દિલ્હી;

માર્ચ ૦૧,૨૦૧૯

This judgment has been translated using AI Tool – SUVAS.

DISCLAIMER: The translated judgement in vernacular language is meant for the restricted use of the litigant to understand it in his/ her language and may not be used for any other purpose. For all practical and official purposes, the English version of the judgement shall be authentic and shall hold the field for the purpose of execution and implementation.